

2021 • 10

LXXIV. évfolyam • október

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (ny. főszerkesztő)
Benkő Levente (főszerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea
Nyomdai munkálatok:
IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 3 lej

Tartalom

Papp Annamária: Élet-halál küzdelem 3

enciklopédia – 1956

Forró-Bathó Ákos: 1956 Erdélyben 4
Mihaela Sitariu: A temesvári diáklázadás és elfojtása. 9
Makkai-Ilkei Ildikó: Nyitrai Deák Berta unitárius lelkész életútja 14
Bálint Róbert Zoltán: Nyitrai-Németh Csongor önéletírásáról 22

emlék-lapok

Levey Ferenc – Papp Annamária: Emlékezés egy hosszú életre (2). 25

galéria

Szász Rozália: Gyönyörű sors. Nagy Elek Miklós portréja 29

Lapszámunk szerzői:

Bálint Róbert Zoltán – unitárius lelkész, Mészkö
Forró-Bathó Ákos – történészhallgató, Kolozsvár
Makkai-Ilkei Ildikó – unitárius lelképásztor, Bencéd
Levey Ferenc (1917–2015) – statisztikus, közgazdász, Beszterce
Mihaela Sitariu – történész, Temesvár
Papp Annamária – újságíró, történész, Kolozsvár
Szász Rozália – közfíró, Szék

A címlapon az 1956-os forradalom emlékműve Kézdivásárhelyen, Vetró András alkotása.

Héjja Tamás felvétele. A hátsó borítón harcokosi Budapesten a József körút 46. számú ház előtt, balra a József utca torkolata. Kép: Fortepan/Faragó György.

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. Kizárólag géppel írt vagy nyomtatott, valamint Microsoft Word programban szerkesztett elektronikus kéziratokat fogadunk el.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

Élet-halál küzdelem

Papp Annamária

smét történelmi pillanatokot él át napjainkban az emberiség. A koronavírus okozta világjárvány ugyanis tágabb otthonunkat, a Kárpát-medencét vagy szűkebb hazánkat, Erdélyt sem kerülte el. Hatvanöt évvel az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc után újabb megpróbáltatások elé állítottunk.

Ha kicsit más okok miatt zajló, jellegéből adódóan másfajta küzdelemről van is szó, mint az a harc, amelyet 1956-ban az elődeink, más szóval: a pesti és az erdélyi srácok folytattak a kommunista diktatúra, a terror, a szovjet tankok ellen, de a tét valójában ugyanaz: küzdelem az életért, a túlélésért, a megmaradásért, az emberhez való életért.

Ebben a lassan két éve elhúzódó, embert próbáló járványhelyzetben gyakran eszembe jutnak azok a beszélgetések, interjúk, amelyeket a Gulág-Gupvi táborokat túlélte személyekkel készítettem. Voltak köztük számosan olyanok, akiket a második világháború befejező szakaszában, illetve azt követően, 1944-1945-ben a szovjet csapatok által megszállt közép-kelet-európai gyűjtő-, illetve átmeneti lágerekbe hurcoltak, ahonnan aztán a Szovjetunió ezres nagyságrendű kényszermunkatáborai valamelyikébe szállítottak, és embertelen körülmények között dolgoztatták őket, ahhoz, hogy évek múlva szabaduljanak, vagy egyszerűen odavesszenek. De közéjük tartoznak azok is, akiket politikai okokból börtönöztek be, ítélték el több éves kényszermunkára vagy -lakhelyre, számos esetben pedig halálra, csupán azért, mert a kommunista hatalom által megszabott hivatalos irányvonallal képest másként gondolkodtak vagy éreztek. Miként tették az 1956-os magyar forradalommal és szabadságharcval hol nyíltan, hol burkoltan együtt érző, és a pesti srácoknak segíteni akaró, a hazai elnyomó gépezet ellen fellázadó romániai, erdélyi magyar, román, sváb, szász és ki tudja még milyen nemzetiségű fiatalok, középiskolások, tanárok, lekipásztörök, munkások, földművesek, sőt, még katonatisztek is. Nem vitás, hogy az 1956-os magyar forradalom Európának ebben a szegletében felhajtóerőt és egyben reménysugarat is jelentett, és valamennyiü(n)-ket egyazon akolba terelt, legalábbis azokat, akik a barikád megfelelő oldalán álltak és állnak.

Most, a forradalom és szabadságharc hatvanötödik évfordulóján, a jelenlegi megpróbáltatásokkal teli időszakban, még inkább felelevenednek bennem ezek az emberi sorsok, nagyságok. Hogy csak az erdélyi ötvenhatosok példájánál maradjunk, voltak a bolyais diákok és tanárok, akik gyertyát gyújtottak halottak napján a Házsongárdi temetőben, volt, aki gyászszalagot vásárolt az áldozatok emlékére, voltak a sepsiszentgyörgyi középiskolások, akik koszorút helyeztek el az 1848-49. évi magyar forradalom és szabadságharc hősei emlékművén, voltak a baróti fiatalok, akik nekivágtak a román-magyar határnak, hogy azon átszökve a magyarországi forradalmároknak segítsenek, voltak a csíkszeredai verselő tanárok és diákok, és voltak a temesvári, többségükben román egyetemisták, akik nagygyűlésen fejezték ki nyílt rokonszenvüket a magyar forradalom és hősei iránt. És folytathatnám a sort, mert hála Istennek, van, akikkel. Kiállásukért valamennyien súlyos börtönéveket kaptak, ami pedig ezután következett, az maga volt a pokol.

Számba véve mindazt a szörnyűséget és borzalmat, amelyet ki-ki kénytelen volt átélni, önkéntelenül is feltevődik a kérdés: vajon ezek az emberek miből merítették a bátorságukat, honnan vették azt a hatalmas fizikai, de főleg lelki erőt, amelynek segítségével le tudták győzni az adott helyzetben a félelmeiket, és szembe mertek menni a szovjet tankokkal és fegyverekkel, a rendszer elnyomó terrorgépezetével, meg tudtak küzdeni mindazzal a nehézséggel, amelyet a Gulág-lágerrendszer, a táborok és börtönök világa jelentett? Ami – gyakorlatilag – egyetlen volt a biztos halállal. Azt mondják, a bátorság ott kezdődik, ahol a félelem megszűnik, „csak” át kell lépni azt a bizonyos lélektani küszöböt. Alighanem ez volt a nyitja a kiállásuknak.

Az ötvenhatosok példája bármilyen nehéz élethelyzetben kapaszkodót jelenthet, így a mostani, világjárványban is erőt meríthetünk tőlünk-belőlük. Bátorságuk, töretlen akaraterjük és a túlélésbe vetett óriási hitük mindnyájunkat arra ösztönöz és biztat, hogy soha semmilyen körülmények között ne adjuk fel a harcot és a reményt. Még a legreménytelenebbnek tűnő pillanatokban is a végsőkig kell küzdeni az életért, a megmaradásért, a szabadságért.

Forró-Bathó Ákos

1956 Erdélyben

Az

1956-os év meghatározó volt Közép-Kelet-Európa második világháború utáni történelmében. 1956 februárjában a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) XX. kongresszusán Nyikita Szergejevics Hruscsov főtitkár elmondta az azóta híressé/hírhedtté vált jelentését a sztálini korszak egy szakaszáról és az 1953. március 5-én meghalt diktátor, Joszif Visszarionovics Sztálin túlkapásairól. A Hruscsov-jelentés azonban nem tért ki a vörös terror minden részletére, hiszen a szovjet befolyás (és vele együtt a Vörös Hadsereg megszállása) alatt álló közép-kelet-európai államokban lezajlott bűnökről szó sem esett.¹ A zárt ajtó mögött felolvasott jelentés 1956 nyarán már megjelent angolul a *The New York Times* június 4-i lapszámában, és két nappal később franciául is a párizsi *Le Monde* hasábjain. Bár a jelentés hiányos, mégis gyökeresen megváltoztatta a nyugati világ nézeteit a kommunizmusról. Már nem a szélsőjobb elleni szövetségest, hanem az új ellenséget látták benne.²

A Hruscsov-jelentés természetesen Közép-Kelet-Európában is éreztette hatásait, a legerőteljesebben Magyarországon és Lengyelországban. Ebben a két országban megkezdődtek azok a párton belüli viták, amelyek a sztálinista vezetők félreállítására törekedtek. Ezzel szemben Antonín Novotný Csehszlovákiájában és Gheorghe

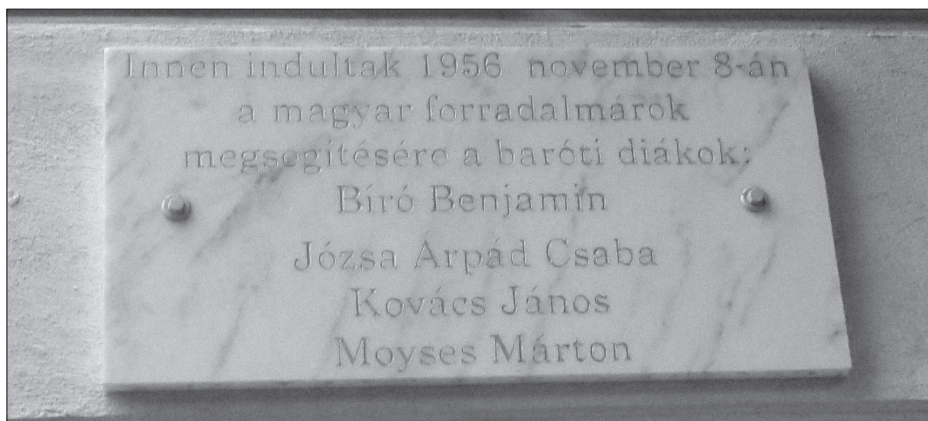
Gheorghiu-Dej Romániájában a jelentés hatásai alig érződtek. Utóbbi államban a Román Munkáspárt (RMP) 1956. március 23. és 25. között megtartott plenáris ülésén Gheorghiu-Dej bírálta ugyan Sztálint és a személyi kultuszát, de egy szót sem szólt a Hruscsov-jelentésről.³

Az erdélyi magyar értelmiségi elit és a sajtó a forradalom előtt és alatt

1956 szeptembere folyamán több gyűlést tartottak különböző erdélyi magyar kulturális központokban. Szeptember 8-án a Bolyai Tudományegyetem pártalapszervezete jelezte, hogy az SZKP XX. és az RMP II. kongresszusa miatt felélnkült az ifjúság.⁴ Szeptember 9-én a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Intézetben kijelentették, hogy teljesen elkötelezték magukat a szocialista művészet oldalán, felvéve a harcot a burzsoá ideológia ellen. Ezen a gyűlésen Kovács Zoltán festőművész kimondta, hogy e szavak nem biztos, hogy a valóságot fedik, és viselni kell a tévedések következményeit.⁵ Szeptember 13-án a Román Akadémia kolozsvári fiókjában is megjelent az igény a változásra. Felmerült a központosítás lazításának, a Bukaresttől való függés eltörlésének, a nyugati tanulmányutak biztosításának és a nyugati feltételek megteremtésének kérdése.⁶ Szeptember 17-én a Kolozsvári Állami Magyar Operában tartott gyűlésen Székely Károly elmondta, hogy az intézményből kihalt a szeretet és az emberiség. A bíráló hiányát a félelemnek tulajdonította. A Kolozsvári Állami Magyar Színházban hasonlóan fogalmazott szeptember 7-én Szakács György díszlettervező, ám a tartományi pártbizottság jelen levő titkára, Dumitru Nițov szerint ez bírálóknak minősül, de nem elég mély és bátor.⁷

1956. szeptember 29–30-án a kolozsvári és marosvásárhelyi írók, költők,

A Hruscsov-jelentés természetesen Közép-Kelet-Európában is éreztette hatásait, a legerőteljesebben Magyarországon és Lengyelországban.

Emléktábla a baróti iskola falán

Emléktábla a megtorlás érmihályfalvi áldozatai tiszteletére

irodalmi szerkesztők (Szilágyi András, Szabédi László, Sütő András, Kányádi Sándor, Marton Lili, Méhes György és sokan mások) és központi, illetve helyi pártvezetők tartottak gyűlést, amelyen kérdések vetődtek fel az erdélyi magyar közösséget érintő problémákról, az irodalomról és a sajtóról is. Emellett a gyűlés rávilágított a kollektívizálás és a kuláktalanítás problémájára, a személyi kultusz vártnál lassabb felszámolására és a párton belüli sérelmekre. A gyűlésen felszólalók beszédeikben a nemzetiségi kérdéskört is tárgyalták. Szilágyi András szerint a román nyelvvizsga miatt a magyar felvételizők hátrányosabb helyzetben voltak, mint a román társaik. Szerinte az inaslegények kiválogatása nemzetiségi alapon történt, és nem hozzáértés szerint.⁸ A gyűlés legmeghatározóbb beszédét Szabédi László tartotta. Sérelmei között találjuk az erdélyi magyarság kérdéseinek nyilvános megvitatásának hiányát. Szabédi kijelentette, hogy a magyar nyelv második hivatalos nyelvként legyen kezelve a magyarlakta területeken.⁹ A gyűlésen nem mindenki értett ezekkel egyet. Papp Ferenc azért nem értett egyet Szabédival, mert elgondolásai akadályoznák a békés együttélést. Hajdu Zoltán szerint a gyűlés nem segítette elő a magyarok és románok barátságát.¹⁰

Három héttel a gyűlés után, 1956. október 23-án kitört Budapesten a forradalom. A budapesti eseményekről a romániai lakosság a sajtóból (helyi újságokból és a rádióból) értesült. A romániai sajtó kerülte a *forradalom* kifejezést, inkább a korszakellenek megfelelően az *ellenforradalom* és

magyarországi események kifejezéseket használta. 1956. október 25-étől, a budapesti Kossuth Rádió akkori, kezdeti szellemiségét átveve, fasiszta támadásról számolt be a romániai sajtó. Ezen a romániai állásponton semmit sem változtatott Nagy Imre október 28-i nyilatkozata, amelyben bejelentette, hogy a népfelkelés nem ellenforradalom. Ettől kezdve vált a Kossuth Rádió hítelessé.¹¹

A Marosvásárhelyen megjelenő *Vörös Zászló* a nyilatkozat napján arról cikkezett, hogy ellenforradalmár-huligánok kórházakat támadtak meg, és mentőautókban tettek kárt. Egy szó nem esett a forradalom győzelméről vagy a miskolci rádió adásáról, amelyben követelték a Vörös Hadereg mihamarabbi kivonását. A *Vörös Zászló* október 30-án közölte a hivatalos román álláspontot: a keleti blokk országainak egysége és szolidaritása nem bontható meg az imperialista körök tevékenységével.¹² A csehszlovák és román sajtó még november 2-án is ezt az álláspontot közvetítette, és november 4-én a második szovjet támadás hírére, az erdélyi magyar elit „fellégett”.

Hivatalos állásfoglalás. A *Lelkiismeretünk parancsszava* című kiáltvány

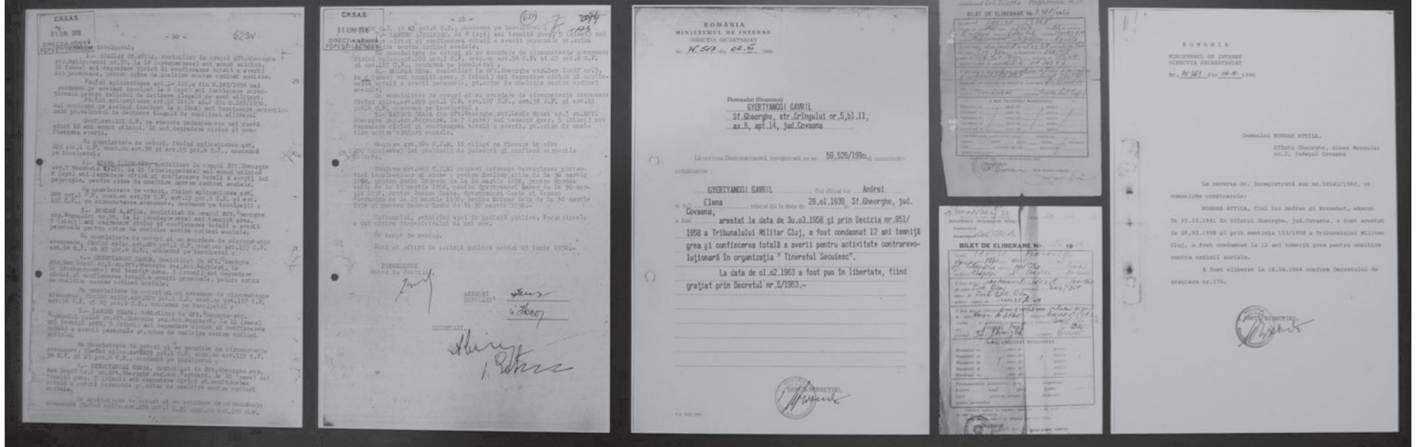
1956. november 4-én a *Vörös Zászló* hozott egy *Lelkiismeretünk parancsszava* című nyilatkozatot, amelyet Fazekas János, a kommunista korszak legbefolyásosabb erdélyi magyar kádere javaslatára szerkesztettek meg.

Fazekas a visszaemlékezésében kijelentette, hogy ő szükségesnek tartotta: legyen egy ilyen dokumentum, amelyben a Magyar Autonóm Tartomány magyar kulturális elitje kifejti, hogy párt-hű, nem nacionalista, és Erdélyt sem adná el senkinek. Fazekas János szerint a *Lelkiismeretünk parancsszava* védőpajzsként szolgált éveken keresztül a magyar íróknak, akiket már 1956-ban le akart tartóztatni a Securitate. A nyilatkozatot az *Előre* is lehozta november 6-án, Sütő András és Gálfalvi Zsolt tiltakozása ellenére. Mivel a szöveg hangvétele megegyezett a romániai hatalmi állásponttal és Gerő Ernő beszédével, több író is kérte, hogy ne jelenjen meg a neve az aláírók között. Egyikőjük tiltakozását sem vették figyelembe.¹³ A *Lelkiismeretünk parancsszava* című kiáltványt olyan írók írták alá, mint dr. Antalffy Endre, Hajdu Zoltán, Hajdu Győző, Sütő András, Tomcsa Sándor, Kemény János és Molter Károly. Melléjük sorakoztak fel az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó marosvásárhelyi fiókjának munkatársai (Balázs Lajos, dr. Kócziány László és dr. Szász Béla) és az *Igaz Szó* irodalmi folyóirat szerkesztői (Metz Erzsébet, Sátán Margit és Siklódi Sándor) is.¹⁴

Ez a kiáltvány mutatja be a legjobban az erdélyi magyar elit és a sajtó hivatalos viszonyát az 1956-os forradalommal kapcsolatban.

Ez a kiáltvány mutatja be a legjobban az erdélyi magyar elit és a sajtó hivatalos viszonyát az 1956-os forradalommal kapcsolatban. A Gerő Ernő által kialakított narratíva szinte szó szerint visszaköszönt a fentebb említett újságok és az *Igaz Szó* hasábjain, az aláírók neve felett, ekképpen: „A garázdálkodó nyilasok réme kísért Magyarországot felett! A pokol szabadulhat rátok, ha most engedtek, ha nem véditek meg a szocialista Magyarországot kommunista pártját s a párt szent ügyét: a szocialista Magyarországot! Mi, a Román Népköztársaság hűséges gyermekei, románok, magyarok veletek vagyunk, hiszünk bennetek, hiszünk harcotok végső győzelmében, hisszük, hogy visszaállítjátok a dolgozók hatalmát, hogy ismét feltűzitek gyáraitokra az ember ötagú, vörös csilagát.”¹⁵

SZÉKELY IFJAK TÁRSASÁGA

Szemelvények a sepsiszentgyörgyi mikós diákok perirataiból a helyi '56-os múzeumban

Ellenállási mozgalmak Erdélyben

Mielőtt bemutatnék néhány erdélyi mozgalmat, amelyeket az 1956-os magyarországi események inspiráltak, fontosnak tartom leszögezni, hogy Erdélyben sehol nem alakult ki fegyveres összetűzés az események során, egyetlen puská sem dördült el.

Bár Románia utcáin nem folyt vér 1956-ban, mint Lengyelország és Magyarország esetében, a román egyetemvárosok (Kolozsvár, Temesvár, Brassó, Bukarest és Iași) diákságát megtizedelték a letartóztatások, elítélések. A középiskolás és egyetemi tanulók mellett az elítéltek között találhatunk katonákat, munkásembereket és értelmiségieket egyaránt. Az értelmiségiek többségét tanárok és lelkesek (felekezettől függetlenül) alkották. 1957 januárja és 1959 júliusa között nagyszabású koncepciók perében 19 jelentősebb magyar ellenállási mozgalom 374 tagját ítélték el, ebből 12 vádlottat halálra.¹⁶

A nagyszabású koncepciók perében 19 jelentősebb magyar ellenállási mozgalom 374 tagját ítélték el, ebből 12 vádlottat halálra.

A Dávid Gyula által szerkesztett és 2006-ban kiadott életrajzi adattár 60 olyan rendszerellenes csoportról számol be, amelyek többsége a forradalommal rokonszenvezett, és a megtorlás során súlyos büntetéseket róttak ki rájuk.¹⁷ Ismertetni

szeretném a Bolyai Egyetem körül zajló, majd perrel végződő három eseményt, a baróti csoport határátlépési akcióját, a temesvári diákgyűlést és négy, többségében fiatalok által alkotott szervezetet (a csíkszeredai Puskás-csoportot, az Erdélyi Magyar Ifjak Szövetségét, a Székely Ifjak Társaságát és a Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezetét), amelyekre mind hatással voltak a budapesti események.

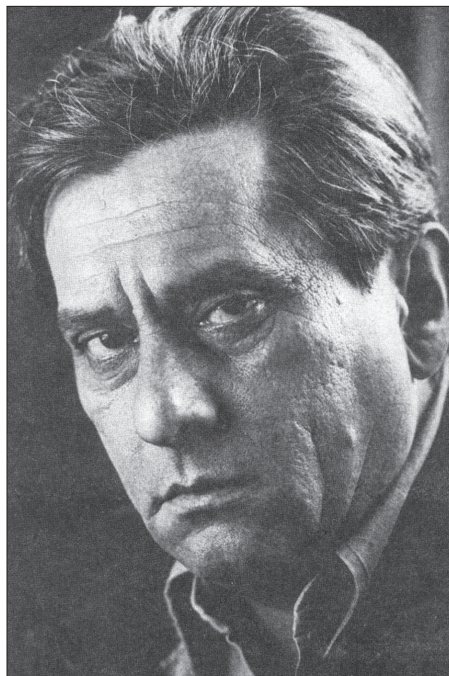
A Bolyai Egyetem bölcsészhallgatói még a forradalom előtt kidolgozták karuk Diákszövetségének tervezetét: követelték az egyetemek autonómiáját, kapcsolatokat más, külföldi egyetemekkel diákságával, az orosz nyelv és a marxizmus oktatásának korlátozását. Az 1956. november 17-i letartóztatás után, 1957. február 27-én a kolozsvári Katonai Bíróság a tervezet négy íróját (Várhelyi István, Nagy Benedek, Koczka György és Kelemen Kálmán hallgatókat) összesen 18 év börtönbüntetésre ítélte. Utóbbi kettő a rájuk szabott három-három év börtön után még két-két évet töltöttek a bárágani kényszerlakhelyen.¹⁸ A 2. Bolyai-csoport ellen a vád a magyar forradalommal való egyetértés és az 1956. november elseji tüntetésnek minősített koszorúzás volt. A perben Dávid Gyulát (az adattár szerkesztőjét) hét, Páskándi Gézát hat évre ítélték el. Páskándi Géza kapcsolatba került az EMISZ-perben elítélt Nyitrai Mózes unitárius lelkesével, és az unitarizmusról, Dávid Ferenc koráról beszélgettek. Talán ezek szolgálták az alapot a drámaíró *Vendégségben* című művéhez.¹⁹ A harmadik elítéltnak, Bartis Ferencnek külön tárgyalása volt, ő is hét évet kapott.²⁰ A harmadik Bolyai-perben a vádak szinte azonosak voltak a másodikkal

(a forradalommal való együttérzés, magyarországi lapok terjesztése a forradalom alatt és a Házsongárdi temetőben megrendezett „tüntetésen” való részvétel). A letartóztatások 1958 augusztusában voltak, az ítélethirdetés 1959 február-márciusában volt. Az öt vádlottat (Varró János és Lakó Elemér tanársegédek, valamint Péterfy Irén, Vastag Lajos, Páll Lajos képzőművészeti főiskolás hallgatókat²¹) összesen 55 évre ítélték el.²² E három per (és a kolozsvári Protestáns Teológiát érintő kirakatper) előzte meg a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem önállóságának erőszakos megszüntetését és 1959-ben történő egyesítését a Victor Babeşről elnevezett tudományegyetemmel.²³

1956. november 8-án négy fiú (Józsa Árpád Csaba és Bíró Benjámín 10. osztályos, Kovács János és Moyses Márton 9. osztályos diákok) a baróti középiskola bentlakásából nekivágtak a román-magyar határnak, hogy azon átszökve segítsék a magyar szabadságharcosokat. Elhatározták, hogy a két idősebb fiú előremegy a határsávban, a két fiatalabb pedig követi őket. Moyses és Kovács eltévedtek a határ innenső oldalán, és hazaindultak. Józsa Árpád Csaba és Bíró Benjámín november 11-én jutott át Magyarországra földjére.²⁴ Józsa Árpád Csabát 1957. március 12-én hivatották a rendőrségre, két nap múlva letartóztatták, március 15-én vitték át őt és Bíró Benjámint a nagyvárad Securitatéra. Tiltott határátlépés vádjával Józsa Árpád Csabát három, Bíró Benjámint három és fél évre ítélték el.²⁵ Józsa Árpád Csaba 1960. március 17-én, büntetését napra pontosan leülve szabadult Szamosújvárról. Bíró Benjáminnal nem tudni, mi történt. Kovács János Brassóban munkásemberként

Sütő András (1927–2006)

Páskándi Géza (1933–1995)

leélte az életét. Moyses Mártont 1960-ban elsőéves bölcsészhallgatóként tartóztatták le rendszer elleni uszítás vádjával. Elsőfokon hét, fellebbezés után két évet kapott. Szabadulása után nem kapott képességeinek megfelelő munkát. 1970. február 13-án, pénteken a brassói kommunista párt székháza előtt benzinnel leöntötte, és felgyújtotta magát. 1970. május 15-én, 29 évesen belehalt égési sebeibe.²⁶ Az akkori kommunista hatalom mindenhol a keleti blokkban megpróbálta eltitkolni ezeket az eseteket, az önégetéssel tüntetőket pedig nyugati ügynököknek vagy örülteknek nyilvánította.²⁷ Moyses Márton a kórházi ágyán azt mondta húgának, hogy úgy akart meghalni, mint a cseh fiú (egyértelmű utalás Jan Palachra), azt hitte, azonnal meghal. Ha tudta volna előre a háromhónapi szenvedését, nem az önégetést választja tiltakozási formaként. E szavakból látszik, hogy Moyses Márton haláláig ép elmével gondolkodott, íratatta a kérvényeket, hogy kapjon normális kezelést.²⁸

Az 1956. október 30-án temesvári egyetemi hallgatók (többségük román és sváb volt) nagygyűlést tartottak, ahol rokonszenvüket fejezték ki a forradalmárokkal szemben, követelték a szovjet csapatok kivonását Romániából és Magyarországról, a besorozások enyhítését, béremelést és az egyetem autonómiájának biztosítását. A Securitate 3000 diákot hallgatott ki, a társaik letartóztatása ellen tiltakozó tüntetést brutálisan feloszlatták.²⁹

A perben egy tanársegédet és 30 diákot ítélték el. Az elítéltek között egy magyar volt, Nagy László.³⁰ Őt a temesvári Katonai Bíróság egy év börtönbüntetésre ítélte, a megkezdett egyetemi tanulmányait csak 1965-ben fejezhette be.³¹

A kommunista hatalom a keleti blokkban az önégetéssel tüntetőket nyugati ügynököknek vagy örülteknek nyilvánította.

Csíkszeredában Puskás Attilát öt tanártársával és öt diákkal ítélték el a rendszerellenesnek minősített diákkeresek, valamint a diákoknak a magyar forradalom alatt és után mutatott magatartása miatt. Az 1959 szeptemberében hozott ítélet értelmében a 11 vádlottat összesen 94 évre ítélték.³²

Az Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége (EMISZ) egy Brassóból kiinduló, Erdővidékre és a Homoród mentére kiterjedt szervezkedés volt. A tagok többsége unitárius lelkész, teológus vagy brassói fiatal munkás volt. Létre akartak hozni egy egész Erdélyre kiterjedő magyar ifjúsági szervezetet, amelynek célja a kisebbségi panaszok felleltározása és a nyugati közvélemény elé tárása lett volna. 1957. március 15-én néhány tagja megkoszorúzta a Petőfi-emlékművet Fehéregyházán. A letartóztatások 1958 augusztusa és 1959 februárja között

történtek. A tárgyalások három csoportban zajlottak.³³ A 79 elítélt összesen 1129 évet kapott.³⁴

Sepsiszentgyörgyön az eseményekkel együttérző mikós diákok (a Székely Ifjak Társasága) 1957. március 15-én megkoszorúzták az 1848-as forradalom emlékművét. 1958-ban ezt meg akarták ismételni, ekkor egy részüket a Securitate letartóztatta. A többiek is erre a sorsra jutottak a hónap végéig. Az 1958. június 3-án lezajlott tárgyaláson kilenc fiatalra összesen 98 év börtönbüntetést szabtak ki. Másik három társuk csak vizsgálati fogságba került.³⁵

Nagyváradon 1956 őszén létrejött a Szabadságra Vágyó Ifjak csoportja. Szerettek volna csatlakozni a magyar forradalomhoz. Tevékenységük azonban kifulladásra vezetett a röpcédulázásban és a jelszavak falra festésében. Az 1961. szeptember 18. és 20. között zajló tárgyaláson a szervezetté nyilvánított csoport 59 tagját 540 év börtönbüntetésre ítélték.³⁶

Az erdélyi 1956-os események miatt elítélt politikai foglyok nyugati nyomásra 1963–64-ben közkegyelemben részesültek.³⁷

Összegzés

Romániában az 1956-os év történései (a Hruscsov-jelentés, a lengyel és a magyar események) nem eredményeztek komoly összeütközést a rendfenntartó szervek, az állambiztonsági szervek és a civil lakosság között. Bár merültek fel ellentétek a rendszerrel kapcsolatban már 1956 szeptemberében is, de ezek nem hoztak lényeges változást. A romániai sajtó egyértelműen szélsőséges jobboldali ellenforradalomnak nevezte a budapesti eseményeket, átveve a Gerő Ernő által használt kifejezéseket. A Magyar Autonóm Tartomány irodalmi elitje közölte ugyan hivatalos állásfoglalását a *Leikiismeretünk parancsszava* című kiáltványban, ám nem mondható biztosra, hogy ezt komolyan is gondolták, s hogy nem félelemből írták alá.

Kijelenthető, hogy az erdélyi megmozdulásokat többségében a fiatalok idézték elő, találták ki, tudva azt, hogy pár száz kilométerre tőlük ezért az ügyért meghalnak velük egykorúak is a Corvin közben vagy a Széna téren. E tudás és cselekvéssorozat hatására hosszú börtönöveket kaptak. A bíróságot nem érdekelte, hogy e szervezkedések többsége hamar kifulladásra vezetett, az ítéletet kimondták, s azon csak kis mértékben lehetett változtatni.

EMISZ

Az Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége 79 tagját három csoportban ítélték el összesen 1129 év börtönbüntetésre. Kép: Sepsiszentgyörgyi '56-os múzeum

Bibliográfia

Szakkönyvek

Benkő Levente – Papp Annamária – Vig Emese: *Erdélyi srácok*. Kolozsvár, 2018, Exit Kiadó.

Benkő Levente: *Bűn volt a szó*. Moyses Márton és 1956. Kiskunmajsa, 2017, Pongrácz Gergely 56-os Közhasznú Alapítvány.
Dávid Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben*. Politikai elítéltek életrajzi adattára. 1956–1965. Kolozsvár, 2006. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis Könyvkiadó.

Tanulmányok

Benkő Levente: Az erdélyi magyar értelmiségi elit és 1956. In: Benkő Levente (szerk.): *Hatvan évvel a magyar forradalom után*. Kolozsvár, 2016, Polis Kiadó. 67–89. o.
Dávid Gyula: A forradalmi lelkesültségtől a fortélyos félelemig. A Bolyai Egyetem utolsó három éve (1956–1959). In: Benkő Levente (szerk.): *Hatvan évvel a magyar forradalom után*. Kolozsvár, 2016, Polis Kiadó. 49–66. o.
Pál-Antal Sándor: 1956 ősze Marosvásárhelyen. In: Benkő Levente (szerk.): *Hatvan évvel a magyar forradalom után*. Kolozsvár, 2016, Polis Kiadó. 91–133. o.

Múzeumi ismertető

Dávid Gyula: *A Romániai Kommunista Diktatúra Áldozatainak Emlékháza*. Sepsiszentgyörgy, 2014, T3 Kiadó–Volt Politikai Foglyok Szövetsége Kovászna Megyei Szervezete.

Korabeli sajtótermék

Igaz Szó. 4. évf. (1956), 11. szám (1956. november). 1651. o. [<http://digiteka.ro/>

[readme/8/27039/1](http://digiteka.ro/readme/8/27039/1)] (megtekintve: 2021. 09. 08.).

Visszaemlékezés

Nyitrai Mózes: Nyolcvan év. In: Nagy Ödön – Hermán János – Nyitrai Mózes: *Palástban Lelkészek szórványban*. Marosvásárhely, 2001, Mentor Kiadó. 189–475°.

Jegyzetek

1 Benkő Levente: Az erdélyi magyar értelmiségi elit és 1956. In: Benkő Levente (szerk.): *Hatvan évvel a magyar forradalom után*. Kolozsvár, 2016, Polis Kiadó. 69. o.
2 Uo. 70. o.
3 Uo. 71. o.
4 Uo. 73. o.
5 Uo. 74–75. o.
6 Uo. 75. o.
7 Uo. 72–73. o.
8 Uo. 75–76. o.
9 Uo. 77–78. o.
10 Uo. 82. o.
11 Uo. 83–84. o.
12 Uo. 85–86. o.
13 Pál-Antal Sándor: 1956 ősze Marosvásárhelyen. In: Benkő Levente (szerk.): *Hatvan évvel a magyar forradalom után*. Kolozsvár, 2016, Polis Kiadó. 130–131. o.
14 Benkő Levente: *Bűn volt a szó*. Moyses Márton és 1956. Kiskunmajsa, 2017, Pongrácz Gergely 56-os Közhasznú Alapítvány. 53–54. o.
15 *Igaz Szó*. 4. évf. (1956), 11. szám (1956. november). 1651. o. [<http://digiteka.ro/readme/8/27039/1>] (megtekintve: 2021. 09. 08.).

16 Dávid Gyula: *A Romániai Kommunista Diktatúra Áldozatainak Emlékháza*. Sepsiszentgyörgy, 2014, T3 Kiadó–Volt Politikai Foglyok Szövetsége Kovászna Megyei Szervezete. 8. o.

17 Dávid Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben*. Politikai elítéltek életrajzi adattára. 1956–1965. Kolozsvár, 2006. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis Könyvkiadó. 31–46. o. 18 Uo. 32. o.

19 Nyitrai Mózes: Nyolcvan év. In: Nagy Ödön – Hermán János – Nyitrai Mózes: *Palástban Lelkészek szórványban*. Marosvásárhely, 2001, Mentor Kiadó. 415. o.

20 Dávid: *1956 Erdélyben...* 34. o.

21 Dávid Gyula: A forradalmi lelkesültségtől a fortélyos félelemig A Bolyai Egyetem utolsó három éve (1956–1959). In: Benkő Levente (szerk.): *Hatvan évvel a magyar forradalom után*. Kolozsvár, 2016, Polis Kiadó. 63. o.

22 Dávid: *1956 Erdélyben...* 40. o.

23 Dávid: *A Romániai Kommunista Diktatúra Áldozatainak Emlékháza...* 9. o.

24 Benkő Levente – Papp Annamária – Vig Emese: *Erdélyi srácok*. Kolozsvár, 2018, Exit Kiadó. 30–32. o.

25 Uo. 37–39. o.

26 Uo. 40–41. o.

27 Benkő: *Bűn volt a szó...* 8. o.

28 Uo. 201. o.

29 Benkő – Papp – Vig: i. m. 11. o.

30 Dávid: *1956 Erdélyben...* 32. o.

31 Uo. 254. o.

32 Uo. 41. o.

33 Uo. 39–40. o.

34 Benkő – Papp – Vig: i. m. 9. o.

35 Dávid: *1956 Erdélyben...* 37. o.

36 Benkő – Papp – Vig: i. m. 11. o.

37 Uo.

Mihaela Sitariu |

A temesvári diáklázadás és elfojtása

Egy héttel a magyar forradalom kirobbanása után, 1953. október 30–31-én a temesvári egyetemisták a romániai kommunista rendszert alaposan megrázó tiltakozást szerveztek. Az ország nyugati részén valóságos forradalmi hangulat uralkodott, százával alakultak ki a diktatúrával szembenálló kezdeményezések. A Béga-parti diáklázadás megfékezésére a kommunista párt által mozgósított elnyomó gépezet azonnal intézkedett, és a diákok nagy részét letartóztatta, sőt, az sem volt kizárt, hogy felszámolják a temesvári egyetemi központot, ha a lázongás továbbterjedését nem sikerül megállítani. A diákmegmozdulás kezdeményezőit a katonai törvényszékek börtönbüntetésre ítélték, százakat tartóztattak le, és hurcoltak teherkocsikon katonai laktanyákba, ahol vallatták őket; többeket pedig kizártak az egyetemről. A helyi hatóságok azt rótták fel az egyetemistáknak, hogy azonosultak a magyar forradalom eszméivel. Valójában – miként kiáltványukból is kiderül – a temesvári diákok elégedetlenségének okai és céljai ennél lényegesen összetettebbek voltak, bár kétségtelenül sok tekintetben hasonlítottak a magyarországi egyetemisták követeléseihöz.

A

temesvári egyetemisták 1956. október 30-án megfogalmazott igényei összecsengtek a magyarországi diákság követeléseivel. Hiszen mind Magyarország, mind Románia kettős, szovjet és kommunista elnyomás alatt állt, ami széleskörű elégedetlenséget váltott ki. Amíg viszont Magyarországon a feszültség végül robbanáshoz, azaz népfelkeléshez, illetve forradalomhoz vezetett, addig Romániában a kommunista hatóságoknak sikerült elfojtaniuk a diáklázadás továbbterjedését, miután a kezdeményezőket letartóztatták, és hallgatók százait hurcolták a kisbecskereki katonai laktanyákba, illetve szigetelte el a külvilágtól a temesvári diákszállásokat körülvéő katonaság.

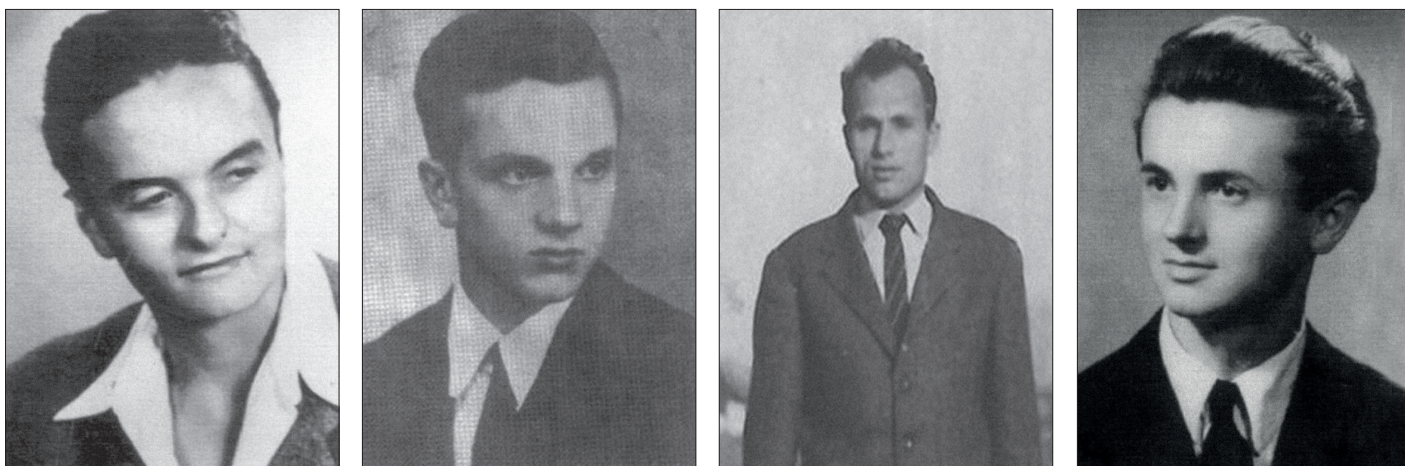
Kétségtelen, hogy a magyar forradalom felerősítette Románia nyugati részén az elégedetlenséget, s ez mind a diákság, mind a munkások és földművesek, de még a hadsereg soraiban is tapasztalható volt. Az sem vitás, hogy a magyarországi történések összességében a Romániában élők számára is ösztönzőleg hatottak és reménysugarat jelentettek. A magyar forradalmi hullámok begyűrűzésének lehetősége arra készítette a romániai kommunista hatóságokat, hogy fokozott megfigyelés alatt tartsák a lakosságot. Az 1956.

október végi tájékoztató jelentések szerint nagyon sok „ellenséges megnyilvánulás”, valamint „szabotázsakció” kategóriába sorolt, akként értelmezett eset fordult elő. A jelentések szerint előfordult, hogy támadások, bántalmazások érték a kommunista hatalom képviselőit (pártaktivistákat, munkacsoport-vezetőket, helyi vezetőket, milicistákat), illetve előfordult, hogy rongálások érték a társas gazdálkodások erőszakos létrehozása során elvett, és a szocialista gazdálkodás szolgálatába állított magánjavakat.

Nem sokkal a magyar forradalom kirobbanása után a temesvári műegyetem egy diákcsoportja gyűlést kezdeményezett, hogy ott előterjesszenek egy gyökeres politikai, gazdasági és társadalmi változásokat követelő emlékiratot. A feljegyzés Teodor Stanca egyetemi hallgató ötlete volt, miután egyeztetett társaival, Caius Muțiuval, Aurel Baghiuval, Heinrich Drobnyval, Friederich Barthtal és Nagy Lászlóval. Az október 30-i diákgyűlésen az emlékirat-tervezetet kiegészítették egy másik diáktársuk, Aurelian Păuna által megfogalmazott pontokkal.

A temesvári egyetemisták követeléseinek többsége azonos volt a budapesti, magyarországi hallgatókéval. Ezek

Az sem vitás, hogy a magyarországi történések összességében a Romániában élők számára is ösztönzőleg hatottak és reménysugarat jelentettek.

Balról jobbra: Caius Muțiu, Aurel Baghiu, Aurelian Păuna és Teodor Stanca egyetemi hallgatók, a temesvári diákgyűlés főszervezői

közé tartozott a szovjet csapatok azonnali kivonulása az országból, a gazdasági megállapodások nyilvánossá tétele, az iparban a normák újragondolása, a mezőgazdaságban a beszolgáltatási kvóták megszüntetése, a szólás- és a sajtószabadság szavatolása. Terveztükben a temesvári diákok rámutattak a szovjet csapatok romániai jelenlétének felesleges voltára, mivel a kommunista hatóságok propagandája ellenére Románia esetében nem állt fenn egy „kapitalista bekerítés” veszélye. Hatalmi oldalról a szovjet sereg kivonása Romániából a kommunista rendszer összeomlásának első lépését jelentette volna, ám az 1958. évi szovjet kivonulást követő években – mint kiderült – a hatalomnak hatékony elnyomógépezet és besúgórendszer kiépítésével sikerült semlegesítenie minden ellenállási kísérletet.

Mind a budapesti, mind a temesvári egyetemisták egyik követelése a kommunista kormányok gazdaságpolitikáját is érintette. A magyarországi diákok azt követelték, hogy a nemzetközi gazdasági megállapodásokat hozzák nyilvánosságra, az urániumércet pedig piaci áron értékesítsék. A temesvári diákok is kérték a gazdasági szerződések nyilvánosságra hozását – egyértelműen utalva arra, hogy a Szovjetunióval kötött kereskedelmi megállapodások hátrányosak Románia számára –, de azt is kérték, hogy Románia a tőkés országokkal is kössön/köthessen gazdasági szerződéseket.¹ A temesvári diákgyűlésen a Románia számára előnytelen urániumérc-kivitel is terítékre került, az egyetemisták azt követelték, hogy a szovjetek távozzanak, és hagyják abba a romániai altalajkincs kiaknázását.²

Az iparban alkalmazott munkanormák kérdését szintén megtaláljuk

mind a budapesti, mind a temesvári diákság követelései között. A magyarok a munkanormák felülvizsgálatát, valamint a béreknek a szükségletekhez igazítását kérték, a temesváriak pedig az emberi teljesítő- és munkaképesség határát meghaladó, teljesen elhibázott normák törlését kérték, mivel úgy vélték, hogy a szovjet mintára bevezetett sztahanovista „versengés” katasztrofális helyzetbe sodorta a romániai gazdaságot. Mint tudjuk, a sztahanovista mozgalom lényege az volt, hogy bebizonyítsa: az iparban alkalmazott normák túlszárnyalhatók. A béreknek az árhoz igazítása külön tételként szerepelt a temesvári pontokban.

A mezőgazdasági beszolgáltatási rendszer kérdése szintén szerepelt mind a budapesti, mind a temesvári követelések között. 1956-ban, Romániában a mezőgazdaság szocialista átalakítása, az úgynevezett kolhozosítás, a társas gazdaságok erőszakos létrehozása javában zajlott, a hatalom igazságtalan és teljesíthetetlen kvótarendszer, nem kevésbé hatósági/karhatalmi zaklatások és túlkapások révén kényszerítette rá a földműveseket, hogy úgynevezett mezőgazdasági társas gazdaságokba, vagy állami mezőgazdasági vállalatokba lépjenek be.

A szólás- és a sajtószabadság kérdése mind Budapesten, mind Temesváron kiemelt helyet foglalt el a követelések között. Az 1956. október 30-i diákgyűlésen valamennyi temesvári egyetemi kar részéről kijelölték azokat a hallgatókat, akik beolvasták volna a követeléseket a helyi rádióban, ez azonban nem sikerült a még aznap megkezdett letartóztatások miatt.

Végül, de nem utolsósorban, az október 30-i gyűlésen a temesvári diákság éppen úgy fejezte ki együttérzését a magyar forradalmárok iránt, mint

ahogyan egy héttel korábban utóbbiak fejezték ki szolidaritásukat a lengyel nép reformtörekvéseivel.

Bár a magyarok egyes követelései radikálisabbak voltak a temesváriakénál, egy esetleges temesvári általános diáksztrájk felerősíthette volna az elégedetlenségeket, ami merészebbé és teljesebbé tehetné volna a kommunista rendszerrel szembeni lázadást.

...a temesvári diákság úgy fejezte ki együttérzését a magyar forradalmárok iránt, mint ahogyan utóbbiak fejezték ki szolidaritásukat a lengyel nép reformtörekvéseivel.

A magyarországi és a romániai követelések ugyanabból a gazdasági és politikai valóságból eredtek: mindkét országban a szovjetek által kierőszakolt kormányok vezettek, a szovjetek pedig a közép-kelet-európai megszállt, kommunista diktatúra alatt álló tömböt teljes alárendeltség alatt akarták tartani.

A munkásság elégedetlenségének tompítása és egy esetleges zendülés megelőzése érdekében a román kormány bizonyos intézkedéseket fogantatott, egyebek mellett új bérrendszert fogadott el. Propagandisztikus módon, az állam vezetőit látszólag érdekelték a társadalom egyes részeinek gondjai – leszámítva persze azokat, akik ellen az ún. osztályharcot meghirdették és folytatták –, s ezt arra használták fel, hogy hangsúlyozzák: a lakosságnak az előző tíz év során – vagyis a kommunista hatalomátvétel után – ígért,

A temesvári diákmenza

de annál sokkal alacsonyabb élet-színvonaláért kizárólag a rendszerrel szembenálló kulákság és a kistőkések, az úgynevezett kisburzsoázia a felelős. Csakhogy az életszínvonallal, ezen belül az élelmiszerhiánnyal kapcsolatos elégedetlenségek a pártgyűléseken is terítékre kerültek. Egy ilyen pártgyűlésen Alexandru Moghioroș³ is részt vett, és az aradi vasutasok „apróbb ellátási gondjainak” gyors rendezését ígérte. Szintén pártgyűléseken katonai egységek parancsnokai fejezték ki nemtetszésüket amiatt, hogy Temesváron nagy a drágaság, nem lehet hozzájutni a legalapvetőbb szükségleti cikkekhez, és kenyérért is végeérhetetlen sorokat kell kiállniuk.

A magyarországi forradalom kirobbanását követően a román kommunista vezetés első reagálása propagandisztikus volt, és azt célozta, hogy a népi demokrácia iránt hű munkásság soraiban fokozza az éberséget. A román állam- és pártvezetés a magyar forradalmat imperialista körök szolgálatában álló személyek provokációjaként állította be, és arra intette a lakosságot, hogy ne kapcsolódjanak be semmilyen államellenes kezdeményezésbe. A romániai hatóságok intézkedéseiből kiolvasható, hogy nem tartottak kizártnak valamiféle megmozdulást. A pártpropaganda mellett különleges biztonsági intézkedéseket is hoztak, s mindezek együttvéve igazolják, hogy a romániai vezetés riadókészültségben volt.

A temesvári forradalmi, illetve feszültséggóc létét a katonai állományban, ezen belül a legénység soraiban a leszerelés elhalasztása miatti

elégedetlenkedések is igazolják. Ugyanakkor az is közismert volt, hogy a kisbecskereki laktanyában temesvári egyetemisták százait tartották őrizet alatt.⁴ A Honvédelmi Minisztérium politikai központi vezetése általános elemzést végzett a hadsereg lelkiállapotáról a beérkezett jelentések alapján. Eszerint 1956. október 23. és november 20. között, amikor „a magyarországi és romániai népi demokratikus rendszerrel, Románia Népköztársaság párt- és kormányvezetőivel, a szovjet hadsereggel és a szovjet állam vezetőivel” szembeni ellenséges megnyilvánulásokról szóló összefoglaló jelentést megfogalmazták, a hadsereg kötelékében 664, ellenséges magatartást tanúsító katonai, illetve polgári személyt „azonosítottak”. Ezeknek több mint fele tartozott a tisztii állományhoz, ami azt jelzi, hogy a hadseregben korábban végrehajtott politikai tisztogatás dacára az elégedetlenség továbbra is fennállt. Az érintettek ellen azonnal intézkedtek, a legtöbb esetben a Katonai Ügyészség hallgatta ki őket. Az enyhébb büntetések közé tartozott a tartalékállományba helyezés és a Securitate általi megfigyelés, a kisebb „kihágásokat” vétőket pedig „meggyózták”, hogy „helyesen” értelmezzék a magyarországi eseményeket.

Harmadfokú riasztás a hadseregben

A hadsereg soraiban foganatosított különleges intézkedések az éberség és a biztonság fokozását célozták Temesi 3. katonai körzet területén. A magyarországi

események idején a Temesvár környéki laktanyákba különféle alakulatokat vontak, illetve zsúfoltak össze, amelyeknek rendeltetése az volt, hogy megakadályozzák a forradalom esetleges áttérjedését a határon.⁵ A riadókészültség közepette bármilyen esemény különleges fontosságot kapott. Ilyen körülmények között a 95. Gyaloghadosztály és a lőszerraktár közötti telefonösszeköttetés ideiglenes megszakadása majdnem katasztrófális helyzetet teremtett, a dési helyőrség egyes alakulatainál kiadott riadó pedig sokakban azt az érzést keltette, hogy kirobbant a háború. Való igaz, hogy komolyabb események is történtek, hiszen a borosjenői helyőrség lőszerraktárát október 28-ról 26-ra virradó éjszaka támadás érte, egy kiskatonára pedig megsebesült.

A laktanyákba beszáfolt különféle alakulatok sokasága fokozta a feszültséget. A gyenge és elégtelen koszt, a poloskák és a tetvek közepette az elégedetlenség egyre nőtt, a kaszárnyák falain pedig olyan falfirkák jelentek meg, mint például: „A sorkatonai szolgálatot csökkentésük le egy évre!”, „Égjen le a laktanya!”, „A katonákat ne dolgoztassák napi tíz órán át a munkatelepeken!”, „Éljen a szabadság!”, „Le a ruszikkal!”, „Ne tanuljatok oroszul!”⁶

...a Temesvár környéki laktanyákba különféle alakulatokat zsúfoltak össze, hogy megakadályozzák a forradalom esetleges áttérjedését a határon.

A riadókészültség okozta feszültség merészebb kiállásokat is eredményezett. Egy Gheorghe Botnariuc nevű tiszt például mindenáron meg akart szabadulni a kommunistáktól, és pisztolyt kért, mert „nem akarta elszalasztani a lehetőséget, hogy elsőként lőjön a kormányra”. Szigorúan megtorolt hevessége – a róla szóló jelentés szerint – nem volt egyedüli.

A Magyarországon zajló eseményeket élénk érdeklődés és sok-sok értelmezés övezte. Ezek közé tartozott a szembenálló két politikai-katonai tömb (kelet-nyugat) közötti háború kirobbanásának latolgatása, valamint az, hogy az Amerikai Egyesült Államok első vezetése miként reagál a szovjetek magyarországi beavatkozására, s hogy az USA küld-e csapatokat Magyarországra

A kisbecskereki egykori katonai laktanya (részlet). Képek: Mihaela Sitarui

határára. A tiszti állományban előforduló nézetek szerint „a magyarországi felkelést azért lehetett megszervezni az egyetemi diákság körében, mert kevésbé álltak a marxista-leninista tanok befolyása alatt”,⁷ ugyanakkor „a mi diákjaink nem annyira forradalmárok, mint a magyarországiak”.⁸ Ezzel együtt, illetve ennek ellenére sokan remélték, hogy „nálunk, Temesváron is kitör egy lázadás”.⁹ Mások úgy vélték, hogy „a magyarok nagyobb forradalmárok, mint mi, románok”, s hogy „ők [a magyarok – szerk. megj.] hamarabb megszabadulnak a kommunistáktól”.¹⁰ A hadsereg politikai vezetéséhez érkezett jelentések nem részletezik pontosan a temesvári egyetemi körökben történeteket, csupán olyan általánosító megfogalmazásokat találunk, mint például „a temesvári és bukaresti egyetemisták megtagadták az orosz órák hallgatását”, s hogy Temesváron „körülbelül negyven teherautónyi diákot tartóztattak le.”¹¹

Összességében az általános helyzetre egy lázadás kirobbanása iránti várakozás volt jellemző, mivelhogy „a román nép nyomorultabb és nehezebb sorsban él, mint a magyar”.

Az október 30-án letartóztatott társaik szabadon bocsátásáért utcán tüntető diákokat is teherautóra rakták, és a Temesvártól 18 kilométerre elhelyezkedő kisbecskereki katonai laktanyába szállították. A Securitate és a milícia intézkedései gyakorlatilag ellehetetlenítették a zendülés folytatását, dacára annak, hogy háromnapos kisbecskereki fogva tartás után a diákokat – a kezdeményezőik kivételével – szabadon

bocsátották. Arra kötelezték őket, hogy a diákmozgalomtól elhatárolódó nyilatkozatot írjanak alá, ennek fejében, további megfigyelés mellett, visszatérhetnek az egyetemi előadásokra.

A hadsereg közvetlen módon vett részt a diáktüntetés elfojtásában, miután tankokat vezényelt ki és állított az Orvostudományi Kar és a diákszállások elé.

A hadsereg a Központi Bizottság Politikai Bűrója határozatainak vetette alá magát. Ennek érdekében október 30-án, éppen a diáknagygyűlés napján létrehoztak egy központi parancsnokságot, Temesváron pedig egy helyi testületet, amelynek tagja volt a Temes tartományi Securitate parancsnoka, a Temesi 3. katonai körzet parancsnoka, valamint vezető tisztségeket betöltő pártaktivisták. Ez a parancsnokság fojtotta el azonnal és erőszakkal a diáktüntetést, ellehetetlenítve a megmozdulás továbbterjedését, valamint azt, hogy a hallgatók összehangolhassák tervezett akcióikat, és a követeléseiket a rádió hullámhosszán nyilvánossá tegyék.

A következő időszakban Temesváron a katonaság 18 osztaga, 45 szakasza és 135 raja tartotta fenn a rendet.

A hadsereg közvetlen módon vett részt a diáktüntetés elfojtásában, miután tankokat vezényelt ki és állított az Orvostudományi Kar és a diákszállások elé. Utóbbiak kijáratát a katonaság lezárta, és megakadályozta a hallgatókat a tüntetés folytatásában, sőt, október 31-én a katonák tüzet nyitottak az Orvostudományi Karhoz tartozó bentlakásra.

Amúgy a hadsereg nemcsak a diákmegmozdulás elfojtásában vett részt erőszakos fellépéssel, hanem saját körein belül is elhallgattatta a „negatív magatartást” tanúsító katonai személyzetet. A kémelhárítók minden tiltakozó kezdeményezést semlegesítettek, a katonai ügyészség pedig azokra a jelentésekben említett személyekre is büntetést rótt ki, akiknek az elégedetlensége a szavak szintjén maradt.

Kérdések és lehetséges válaszok

Joggal tehetjük fel a kérdést: a temesvári diákok megmozdulása vajon miért nem bontakozott ki az egész lakosságot mozgósító, a budapestihez hasonló forradalmi mozgalommá? 1956 őszén Románia miért nem vált „Magyarországgá”? Kétségtelen: a romániai kommunista hatalomnak sikerült elérnie, hogy a munkások életszínvonala emelésére tett propagandisztikus ígéreteket az erőszakos fellépésekkel összevonva elejét vette egy, a magyarországihoz hasonló széles(ebb)körű felkelésnek. A „szomszédos, baráti országban” kirobbant események továbbterjedésének a lehetősége riadóztatta a romániai vezetést, amely a legkisebb ellenállási vagy zendülési kezdeményezést is csírájában elfojtott. Ennek érdekében a politikai vezetés állandó felügyelete alatt különleges parancsnokságokat állítottak fel, és a hadsereg, valamint a belügyi karhatalom, a Securitate egységeit is bevonva az azonnali beavatkozást kivitelező gépezetet hoztak létre. A vizsgált forrásokból kiderül, hogy a lakosság felügyelete rendkívül hatásosnak bizonyult.

Ugyanebben az összefüggésben azt is meg kell említenünk, hogy a kommunista hatóságok a román–magyar országhatár őrzésének a megerősítését, sőt, szükség esetén a fegyverhasználatot is parancsba adták, arra az esetre, ha az egyetemi diákság tiltakozásai felerősödnek. A romániai teljes elnyomó gépezet alávettette magát a Központi Vezetés rendelkezésének, miszerint „azonnal és a legerélyesebben el kell fojtani bármilyen provokációt”.

Budapest, Bem József tér, tüntetés 1956. október 23-án a Bem szobornál. Háttérben a Liphay utca. Kép: Fortepan/Faragó György

A pártközpont által kiadott rendelkezések végrehajtásáról területi/regionális szinten az ottani politikai vezetés felelt, ők felügyelték, hogy a hadsereg, a milícia és a Securitate egységei miként hajtják végre a parancsokat. A diákmegmozdulás gyors elfojtása azzal magyarázható, hogy egyrészt a temesvári kezdeményezés magára maradt, nem csatlakoztak hozzá más egyetemi központok, illetve tömegek, másrészt pedig a szovjet csapatok jelenléte, a nyugati támogatottság hiánya és az 1950-es években addig tapasztalt durva elnyomás bénító félelmet keltett a széles társadalomban. Utóbbi tényezőhöz kapcsolhatjuk, hogy Románia nem rendelkezett egy Nagy Imréhez hasonló személyiséggel, de elegendő idővel

sem arra, hogy összefogott, széles körű megmozdulás bontakozzon ki. A politikai vezetés és a karhatalom azonnali és erőszakos fellépése, a „rendszerellenes megnyilvánulások” ezreiről jelentést tevő besúgóhálózat hatott oda, hogy 1956 ősze Romániájában az elégedetlenség nem tudott olyan népfelkeléssé kibontakozni, miként az Lengyelországban és Magyarországon megtörtént.

(Fordította Benkő Levente)

Jegyzetek

1 Ld: „Memoriul din partea studenților din Timișoara”, közzéteszi Mihaela Sitaru: *Oaza de libertate. Timișoara, 30 octombrie 1956*, Editura Polirom, Iași, 2004. (Anexe) [A temesvári egyetemi hallgatók

követelései. In: Mihaela Sitaru: *A szabadság oázisa. Temesvár, 1956. október 30.* Polirom Kiadó, Iași, 2004. (Függelék)]

2 A magyarországi és a temesvári diákkövetelések összehasonlítására utóbbiak *A temesvári egyetemi hallgatók követelései* című tervezetét (Temesvári Katonai Törvényszék levéltára, 3620. sz. csomó, I. kötet, f. 5–6. valamint Fehérváry István: *The Long Road to Revolution. The Hungarian Gulag. 1945–1956*, Santa Fe, New Mexico, SUA, Pro Libertate Publishing, 1989 című munkáját használtam fel.

3 Mogyorós Sándor, Alexandru Moghioroș (Nagyszalonta, 1911. október 23. – Bukarest, 1969. október 1.) magyar származású romániai munkásmozgalmi aktivista, kommunista politikus. Fontos szerepet töltött be a romániai mezőgazdaság szövetkezetesítésében, a „kulákság” felszámolásában.

4 Ld. A temesvári egyetemi hallgatók követelései, II., b pont.

5 Jelentés az 1956. október 30–31-i eseményekről. Állami Levéltárak Temes megyei Igazgatósága, a Román Kommunista Párt Bánsági Területi Bizottsága iratanyaga, 10/1956. sz. csomó, ff. 21–25.

6 A temesvári diákmegmozdulást október 30. estétől kezdődően fojtották el. Még akkor este egyetemi hallgatók százait tartóztatták le, és hurcolták a kisbecskereki katonai laktanyába. Bővebben ld: Mihaela Sitaru: *Oaza de libertate. Timișoara, 30 octombrie 1956*. Editura Polirom Iași, 2004.

7 Gyűlésjegyzőkönyv, Állami Levéltárak Temes megyei Igazgatósága, a Román Kommunista Párt Bánsági Területi Bizottsága iratanyaga, 10/1956. sz. cs.

8 Politikai tájékoztató jelentés, 1956. november 3., a Hadsereg Politikai Felső Vezetése.

9 Politikai tájékoztató jelentés, 1956. november 3., a Hadsereg Politikai Felső Vezetése.

10 115/1956. október 27. számú politikai tájékoztató jelentés, a Hadsereg Politikai Felső Vezetése.

11 Petre Toader százados kijelentése. Politikai tájékoztató jelentés, 1956. november 3., a Hadsereg Politikai Felső Vezetése.

Budapest, Bem rakpart, tüntetők vonulnak a Bem József tér felé 1956. október 23-án. Kép: Fortepan/Faragó György

Makkai-Ilkei Ildikó

Nyitrainé Deák Berta unitárius lelkész életútja

„Örhelyemre állok, odaállok a bástyára, figyelek,
várva, hogy mit szól hozzám.”
(Habakuk próféta könyve 2,1)

Ny

itrainé Deák Berta egész életét a bástyán állva élte le. Lelkészi munkássága nagyrészt az elmúlt rendszer időszakára esett, amikor nem is volt olyan könnyű kiállni és megmaradni az igazság, a hit, a bátorság bástyáján. Neki sikerült, s védte azt, ami rábízott: anyanyelvét, népét, hitét, templomait, a zsolnárt, a népdalt.

Teológusként hallottam először az első női lelkészekről. Számomra Nyitrainé példaképpé vált az igazság szolgálatában, népe, nemzete szeretetében. Köszönöm a családtagoknak, hogy emlékeikkel, kéziratokkal, adatokkal segítettek ez írás létrejöttét.

„A szabadság – tán felemelt fejem

A szabadság – hogy szóljak nyelvenem

A szabadság – ő az én lényegem

Népemet megtartó leghűbb lételem

A szabadságot én itt hordom

Itt a szívemen, és nem tépheti ki onnan soha, senki sem.” (Magyar Lajos)

Az indulás

Nyitrainé Deák Berta 1912. szeptember 16-án született Homoródújfaluban, ahol édesapja, Deák Mózes kántortanító volt. Az édesapai gyökerek a szomszédos Homoródkarácsonyfalvára vezethetők vissza. Édesapja korán meghalt, édesanyja, Bedő Berta, ezután sokáig egyedül nevelte három leányát.

„Ahhoz, hogy édesanyámat megértsük, szükséges elindulni mindjárt egészen a kiskorától. Három éves volt, amikor édesapja meghalt, egészen halványak az emlékei, amelyek hozzáfűzik. Az, amitől ez emlékek tesztet, lelket nyertek, az a róla elmondott

ismeretek által történik. Az édesapja kántortanító volt, tehát az egyház szolgálatában élt, és Homoródújfaluban szolgált, amikor édesanyám született. Amit róla beszélt, végigkísérte édesanyámat egész éltén át, éppen a sírig, ott van a sírkövük Homoródkarácsonyfalván egymás mellett, úgy ahogy megálmodta a gyermekkorától. A nagyapámról szóló jellemzésekhez tartozott a teljes becsületesség, ő volt az, aki sohasem hazudott, és az emberekért élt, s ezt oltotta a gyermekeibe is, végül édesanyám ezt a sorsot vállalta” – emlékszik Nyitrai-Németh Csongor nyugalmazott unitárius lelkész, Nyitrainé legkisebb gyermeke, akivel 2011. november 24-én beszélgettem.

Berta elemi iskoláit a kőrispataki zárdában, középiskolai tanulmányait pedig a székelyudvarhelyi Református Tanítóképzőben végezte. Az unitárius vallás lényegével és szépségével Zsigmond József székelyudvarhelyi unitárius lelkész tanításai által ismerkedett meg. Így érlelődött meg benne az elhatározás, hogy unitárius lelkész lesz.¹

Deák Berta férje, Nyitrai Mózes unitárius lelkész visszaemlékezésében így írt erről az időszakról: „Deák Berta az udvarhelyi tanítóképzőben nyert oklevelet. Ez a református tanítóképző volt élete fénypontja. Egyik kiírt pályamunkát a másik után nyerte. Írásait, verseit, dolgozatait közölték a különböző lapok, folyóiratok. Nagy általános tudását, magyar irodalombeli jártasságát mindig elismerték. Az iskola közéletében vezető szerepet töltött be: kirándulásokon ő volt a szószóló, különböző meglátogatottak, lelkészek, költők, közéleti személyiségek köszöntésével. Ha írók látogatták az iskolát, mint Makkai

Deák Berta tablóképe

Nyitrai Mózes és neje, Deák Berta esküvői fényképe

püspök, Tamási Áron, Balázs Ferenc, Nyíró József, Reményik Sándor és mások, az ő tiszte volt köszönteni a magas vendégeket az ifjúság részéről. Állandó levelezésben állt Elek nagyapóval is, többek között. Bár még csak »prepa« volt, részt vett egyházi pályázatokon is: *Miért árulta el Júdás Jézust? Meg is nyerte ezt a pályázatot is a család nagy örömére.*²

Családja minden tiltakozása ellenére 1933-ban beiratkozott a kolozsvári Unitárius Teológiára. „Pap akart lenni. Unitárius pap.” Édesanyja lebeszélő szavaira ezt a választ adta: „Édesanyám, nem tudok tanító lenni... ha a papi pályán tényleg szenvedni fogok, azért csak magamat fogom okolni. De ha a tanítói pályán leszek boldogtalan, egész életemben édesanyámat fogom okolni miatta.”³

„Pap akarok lenni”

Az elsők között volt, aki nőként elvégezhetette a teológiát Szánthó Vilma és Bedő Boriska mellett. „A nőknek Boross György püspök adott lehetőséget a lelkesi pályához, aki sokat látott a nők lehetőségeiben, az emberszolgálat téren. Édesanyámat is elragadta az emberszolgálatnak e csodálatos lehetősége, bár a vele járó csalódásokra, szenvedésekre akkor nem számított. A nehézségek nagyobbak voltak, mint amire gondolt, teljesen támasz nélkül, élelem nélkül kellett tanulnia, mellékmunkákat keresett. Órákat adott, kisegítő tanítóként alkalmazták a kolozsvári felekezeti iskolában, házimunkát végzett egy gazdag családnál, amiért kijárt egy ebéd, de a reggelit és vacsorát néha a kukából

gyűjtötte össze, ami a teológusoktól maradt. Édesanyja végül megbánta a súlyos fenyegetést, és támogatni kezdte, egy alkalommal disznóvágás után nagy csomagot küldött, egy egész tyúkot, sültve, szalonnát és egy egész szál kolbászt. A kیهezett lány túlságosan jóllakott, és az megviselte a máját annyira, hogy élete végéig beszélt róla, diétára kellett szoruljon nagyrészt.

Határozott és erős jelleme édesanyámnak sok kellemtelenséget is okozott, a tolkodásokat nyersen visszaverte, elvei mellett akkor is kitarított, amikor az érvénysülésére veszélyt jelenthetett. Ide tartozik Dr. Kiss Elek püspökkel való ellentéte a héber tanulásának a szükségességéről. A mindentől eminens Deák Berta a hébert nem tartotta hasznosnak megtanulni, és nyíltan kijelentette a hébert tanító Kiss Eleknek, hogy ő a zsidó nyelvnek nem fogja hasznát venni, és meg sem tanulja, mert csak annyit érne, hogy a kifőzdék homlokzatán el tudja olvasni, hogy nefes, azaz jó táplálék. Az önérzetében megsértett tanár azt mondta, hogy én most mégis átengedem, de ezt meg fogja érezni egész életében. Így történt, soha nem szentelték fel, őt és Bedő Boriskát sem.”⁴ Sőt, a rendszerváltásig nem végzett több nő az Unitárius Fakultáson.

A teológiai évek alatt több helyen teljesített segédlelkészi teendőket: Homoródmáson, Mészkon. Itt került közeli kapcsolatba a mészkiói ígéretes lelkész-prófétával, Balázs Ferencel. Ezt az időszakot írásában is megörökítette *Feri és Kriszti, ahogy én láttam* című visszaemlékezésében.

Teológiai tanulmányainak befejeztével két esztendeig Erzsébetvároson

végzett segédlelkészi szolgálatot. „Édesanyámnak az Erzsébetvároson végzett munkásságát az ott élők aranykornak tekintették, telve volt mindig az imaház, nagyon sok vallásos műsort szervezett.”⁵

Sajnos, az első teológusnőket sohasem szentelték fel, így sohasem lehetett belőlük kinevezett papnő. Nyitrai Mózes erről így ír: „Hanem az év végén egy igen sajnálatos és szőgyenletes pont került teológuséletünk rovására. Teológuslányokkal szembeni embertelen eljárásról volt szó. Bedő Boriska és Szánthó Vilma már régen végzett, Deák Berta pedig ebben az évben. Egyházért lángoló, tehetséges, szorgalmas, nagy áldozatokra kész lélek volt mind a három.” A fiú teológusok írásban aláírásaikkal kérték a Zsinatot, hogy a nőteológusokat ne szenteljék fel, mivel az egyház kifejezetten férfiállás, és az egyházra káros hatással lesznek tömeges elidegenedés, kitérések által. A Zsinat nem szentelte fel a nőpapokat.⁶

1939. május 31-én kötött házasságot Nyitrai Mózes marosújvári segédlelkésszel, akit még teológusként ismert meg. Mint feleség és segítőtárs kamatoztatta felhalmozott tudását, bátorságát, kezdeményezőkézségét.⁷

A nehézségek nagyobbak voltak, mint amire gondolt, teljesen támasz nélkül, élelem nélkül kellett tanulnia, mellékmunkákat keresett.

Házasságkötésüket követően a kocsordi unitárius egyházközségbe kaptak kinevezést. Nyitrai Mózes erre így emlékszik vissza: „Rám, de elsősorban jegyesemre, Deák Bertára gondoltak, kinek minden tehetsége megvan a vezetésre, karmesteri diplomája is van. (...) Előre sejtettem az ellenállását, hajthatatlan transzilvanista volt, soha nem is gondolt arra, hogy másutt dolgozzék a nagyvilágon.”⁸

Kocsordon Deák Berta ingyen kántorizált és vállalt jegyzői szerepet férje mellett. Ebben az időszakban készült el a templom karzata, melynek felszentelése alkalmából műsoros mulatságot rendezett, és dalárdát tanított be.⁹

Innen a Zsil-völgyébe, Lupényba kerültek, ahol férje lelkészi állást, ő pedig az akkori unitárius felekezeti iskolában igazgató-tanítói állást vállalt. „A női lelkeszt nem vették komolyan a kocsordiak, és ő volt annyira érzékeny, hogy ezt

A székelyudvarhelyi tanítóképzőben

ne tűrje el. Lupényban üres volt a lelkesi állás, s újabb magasztos célt látott maga előtt, mentsük meg a dél-erdélyi unitáriusokat és magyarokat.¹⁰

Anyai örömök

„Deák Berta a teológiai évek alatt gyakran kifejtette véleményét, hogy nekünk, lelkészeknek lelkiismereti ügyünknek kell lennie a család.

Édesanyjuk így jegyezte be a családi nagybibliánkba őket: »1. Levente Mózes első gyermekünk, született Lupényban, 1940. március 1 én, pénteken este fél 9 órakor. Legyen hála érte Istennek, aki már első évben megáldotta házasságunkat, s kérjük gyermekáldását ez utánra is, hogy teljesíthessük emberi és faji kötelességeinket. 2. Gyöngyvér Berta második gyermekünk született Lupényban, 1941. október 20-án, hétfőn, hajnali 4 órakor. Isten hozta, Isten áldása legyen életén. 3. 4. CSONGOR ÉS TÜNDE, ikreink, kétnapos vajúdas után, Lupényban, 1943. december 1-jén jöttek a világra. Advent idején – karácsonyi öröm. Fájdalom ünnepnapját ezután boldogan ünnepeljük. Isten adja, hogy nevelhessük őket testben és lélekben, Isten és emberek előtt való kedvességben.«¹¹

Sokasodó gondok

1940. augusztus 30-án megtörtént a bécsi döntés, és a Zsil-völgyéből a székelység megindult a határokon túlra, az unitárius hívek majdnem teljesen kivándoroltak. A gyermeklétszám csökkenése miatt összevonták a református

és az unitárius diákokat. A református iskolába jártak mind az unitárius, mind a református gyermekek az unitárius tanító, Deák Berta elé.

Ebből az időszakból maradt ránk egy prédikációja *Szó a végekről* címmel. Ebben a beszédében együtt örül az észak-erdélyi magyarsággal, és megőröja a dél-erdélyi magyarok közül azokat, akik nem örülnek együtt testvéreikkel, és olyanokat mondanak, ami nem méltó hozzuk: „Óriási napraforgótábla jut eszembe, amelyet vonatról láttam valamikor. Késő délutánra hajolt a nap s ezernyi napraforgó arc fordult nyugat felé, amerre a nap eltűnt, mintha onnan várná ismét a felkeltét.

„Késő délutánra hajolt a nap s ezernyi napraforgó arc fordult nyugat felé, amerre a nap eltűnt, mintha onnan várná ismét a felkeltét.”

Mostanában kétmillió napraforgó-lélek fordult nyugat felé, onnan várva csodát: napfelkeltét, szabadságot. S a csoda eljött, hozta magával a szabadulást. De nem mindnyájunk számára.

Sokan vagyunk, akik szomorúan hajtjuk le napra forgó fejünket, mert a mi szabadságunk még nem érkezett el. De vannak közöttünk olyanok is, a kik nemcsak lehajtják a fejüket, ha nem az ajkukat is szóra nyitják, s ó jaj, ez a szó nem áldás azért, hogy másfél millió testvér felszabadult, hanem zokszó azok ellen, akik nem voltak elég ügyesek

és nem tudtak felszabadítani minket is. Ezeknek szeretnék a szemébe nézni most és mondani nekik egy pár őszinte korholó és aztán vigasztaló szót.”

És valóban, a korholó szavak után erőt sugárzó, bátorító szavakkal fordult hallgatósága felé: „Tudom, hogy sokan elmennek innen, mert erősebb bennük a szabadság vágya, mint az itt maradásé. Akik mennek, azokat vezérelje a jó Isten. Akik itt maradnak, azok sírják ki most magukat, hiszen nehéz és fájdalmas napok azok, amelyeket most átélünk. De azután, napraforgó-testvéreim, emeljük fel lecsüggesztett fejünket, forduljon arrafelé az arcotok, amerre mi nézünk: fénylő napunk, világosságunk: az örökkévaló egy Isten felé. Akik itt maradunk, éljünk a magyar becsülethez és büszkeséghez méltó életet. Minden körülmények között, akármi is következék reánk, legyen a jelszavunk ez: magyarok maradunk.¹²”

Merész, bátorító szavai ma is üzenetet hordoznak.

A Zsil-völgyében hat esztendő telt el. Ez a hat esztendő már korántsem volt gondoktól, nehézségektől mentes.

Weress Béla petrozsényi lelkész le tartóztatását követően Deák Berta lett a petrozsényi iskola igazgatója, valamint a petrozsényi egyházközség lelkésze is. Férje e zsúfolt időszakra úgy emlékszik: csak úgy volt lehetséges, hogy egymás segítségére siettek: „Két palásttal az Isten igájában!”

A háború éveit Lupényban élte meg, néhányszor bemenekültek a korántsem barátságos menedékhelyre, de, mert Lupényban egyszer sem bombáztak, végül nem is menekültek oda.

1944. augusztus 23-át követően férjét elhurcolták. „A Zsil-völgyében akkor túsok ejtését választotta a hatalom, garanciának az észak-erdélyi románok megvédésére. Lelkészeket, értelmiségi értékes embereket tartóztattak le, és a tg. jiu-i lágerbe deportálták, ezzel a fenyegetéssel, ha egy románt megölnék Észak-Erdélyben, a túsok közül is meghal egy.”¹³ Kilenc hónapig volt távol, a zsilvásárhelyi nagy lágerben.

Nyitrainé emberi nagysága e nehéz időben is megmutatkozott. Meghatódva olvastam azokat a sorokat, amelyben férje arról írt, hogy egy palástra maradt a nagy munkatér. „Tán a lelkeszi munkánál is nagyobb dolog volt az, hogy feleségem kéthetente megtett 60 kilométeres utat, sokszor gyalog... lelkeszúgán, tanítóságon, hosszú gyalogláson túl elsősorban anya volt, négy kicsi gyermek anyja, amikor az ikrek még évesek sem voltak.”¹⁴

Deák Mózesné Bedő Berta három kislányával

Nagy csodálója, tisztelője vagyok Deák Berta életének, egész munkásságának, mondhatni kései utódja a lelkeszi hivatás megélésében, két kisgyermek édesanyja, de az, amit Ő megélt és megtett, az a mai világban majdnem elképzelhetetlen. Hatvan kilométer gyaloglás egyik szolgálati helyről a másikig, miközben férje a lágerben volt, és várt rá négy kisgyermek. A hívek azonban, akár csak az én híveim, azonnal a lelkesző segítségére siettek, vigyáztak a gyermekekre, segítettek a háztartási gondok megoldásában.

Deák Berta letette a nagypapi vizsgát jeles eredménnyel. 1945-ben Lupényből Petrozsénybe költöztek, ahol továbbra is lelkeszként szolgált. A petrozsényi unitárius iskola épületében székelt a MADOSZ¹⁵, ennek az épületnek gondnokra volt szüksége, e feladat betöltését Nyitrai Mózesre bízták, aki utóbb tudta meg, hogy mindezt takarítói fizetésért kell elvégezni, s ha ez nem lenne elég, utazó titkárságot bízna rá. „Szép magyar fordítása az agitátornak, de így sem vág össze földi hivatásommal.”¹⁶

Deák Berta szókimondóan fogalmazott, ahogy mindig élete folyamán: „El innen, ebből a kommunista dicsőségből.” Férje hajlandó lett volna a Zsil-völgyében maradni, de Nyitrai Mózes határozottan „haza” akart menni a székelyek közé. „Nem szalasztjuk el Kénost. Ott mindenki ismerős és jó!”¹⁷

„Dél-Erdély elválasztásának megszüntével édesapám hazakerült, és próbáltak megélni a háború utáni nyomorban. Ez a létminimumot jelentette, de válságossá az tette, hogy az én szerveztem nem bírta a nélkülözést, és csontgyengésség lett belőle, angolkór

indult el, nagyon határozottan. Az orvos táplálékot és vitamint rendelt, de ezt csak úgy tudták megoldani, ha az egész család húsadagját én eszem meg. Ez viszont csak részben volt lehető, Levente volt, aki ezt megértette, és amikor engem etettek, a másik két testvért kézen fogta, és kivezette a szobából. A gyógyuláshoz így sem sikerült elérni. Mind gyengébbé váló gyermek vezna testét édesanyám magához szorította, és vallomása szerint megtagadta a sors akaratát, még akkor is, ha azt Isten akaratának nevezték, és kiáltott hangosan, hogy: – „Nem adom, úgysem adom!” Megszületett az az ötlet, hogy menjenek vissza a Székelyföldre, ahol otthon vannak, és ahol az egyszerű hívek egy papi családot nem engednek éhen halni. Kénos volt üres.”¹⁸

Így a második világháború végén a súlyos anyagi gondok s a fenyegető éhínség előtt négy kisgyermekükkel a Homoród menti Kénosba költöztek. Nyitrai Mózes határtalanul boldog volt, mindig a két Homoród mentére vágyott egyházi szellemi munkásnak.

A kénosi unitárius gyülekezetben 1946-tól 1957-ig férjének hűséges munkatársaként nagy lelkesedéssel és odaadással szolgált egyházát.¹⁹

A kénosi évekről így ír Nyitrai Mózes: „Legnagyobb munkatársam az egyházi munkában a feleségem volt. Pótolta gyenge zenei hallásomat, és jobb kezem volt minden dolgomban rátermettségével és lelkesedésével. A vallás tanítás zenei része egészen az övé volt, szintúgy a vallásos ünnepélyek műsorainak betanítása és rendezése. Nagy terhet vett le rólam. Bár mindenütt ott voltam, szerveztem, hittant tanítottam,

adminisztratív munkát végeztem, mégis nélküle szinte csak félelmeimnek éreztem magamat.” „Édesanyám, aki fizikai munkát nehezen végzett, vállalta a vallás erkölcsi élet vezetését minden téren, és felváltva prédikáltak, vagy énekeltek az orgonán, mind a kettőjük jól ismerte a zenét. Én magam nem emlékszem olyan vasárnapra, amikor nem lettem volna templomban. De az, ami mindennekfelett álló cselekedetként áll emlékeztemben, hogy hétköznapi istentiszteletek is rendszeresen tartottak, édesanyám vállalta a korai felkelést, ez áldozatnak tekinthető, hiszen éjszakaiig olvasott, készült, és reggel szívesen aludt volna még. Hogy lehet egy gyülekezetet a templomba várni, amikor ők a hajnalhasadtával már veszik a szerszámokat, és indulnak a mező felé. Megoldás: hajnalhasadtára tették a reggeli istentiszteletet. Hogy ne szégyelljék a munkás öltözetüket, édesapám az állatot gondozó ruhában ment a szószékre, és végezte a reggeli áhítatot. A hívek nem tudtak ennek ellenállni, a mező felé menet a templomhoz mentek, szerszámaikat a templomfalának támasztották, és 35-40 templomba járó hívővel számolhattunk.”²⁰

**Hogy ne szégyelljék
a munkás öltözetüket,
édesapám az állatot
gondozó ruhában ment
a szószékre, és végezte
a reggeli áhítatot.**

Hozzáfogtak a kénosi templom külső és belső javításához. Egy korábbi templomjavítás alkalmával az összes székely festett motívumot befestették, ezt később a gyülekezeti tagok megbánták, így a lelkes házaspár elkezdte óvatosan lekaparni az olajfestéket a mintákról, újrarajzolni és újrafesteni. Ez az orgonán és a templomajtókon volt. „Nagy népies gyűjteményünkben kiválogattuk azokat, melyek a kénosi népművészethez leginkább közel állottak, s én azokat kirajzoltam, Deák Berta pedig kifestette.”²¹

Ezt követően az egyházi gyűléstermet kultúrházzá alakították.

A kénosi évek alatt kis gazdaságot tartott a lelkeszi család: tehén, ló, malacok, kutya, macska. Férje erről az időszakról egy humoros jelenetet is megelevenít. „A gazdasszony úgy szerette az állatokat, mint az irodalmat. Az egyik malacot úgy magához édesgette, hogy az mindenüvé

A Nyitrai házaspár Kénoson 1952-ben

kísérte a faluban, s ha azon kívülre utazott, be kellett előbb zárni a kezes malacot, hogy ne bolyongjon utána, ki tudja hová. – A papné kedvenc kutyája – amint mondták a faluban. Különösen temetésekkor kellett vigyázni rá, nehogy a gyászmenethez csatlakozzon.²²

A kénosi évek már a megfigyelések, a zaklatások, a megfélemlítések éveit voltak. Már akit meg lehetett félemlíteni. Deák Bertát nem lehetett. Választáskor mindenkinek kötelező volt lemenni Szentmártonra szavazásra. Deák Berta nem ment le. Felkeresték mozgójárnával.

– Én ezúttal nem szavazok – jelentette ki a papné – Én szavazati jogot ismerlek, de szavazati kényszert nem.

– Ez a maga dolga. De sok társa fel van jegyezve, amit maguk egyszer megkeserülnek.

A tiszteletes elvtársnő megszólításra szigorúan kikérte: Engem pedig semmi jogon nem szólíthat elvtársnőnek. Főként, mert nem vagyunk elvtársak, mert elveink különböznek. Én a tiszteletes asszony címet megérdemlem iskolai végzettségemnél fogva is, más cím nem kell. Nagy haraggal elvitték a szavazóládát, dolguk végezetlen.

A papné folytatta egyháztársadalmi munkáját. Egy jól sikerült műkedvelői előadásból szerzett jövedelemből egy kis elsősegélynyújtási patikát rendezett be, melynek legfontosabb orvossága a penicillin volt. Addig nem lehetett kapni. Sikerült valahonnan nagyobb mennyiségben szert tenni rá. Nagyon sok hasznát vette a falu, és más falusiakon is tudtunk segíteni, életet menteni. Legálisan tehetett,

mert elsősegélynyújtási diplomát is szerzett.²³

Kitüntetéses hivatalt kapott a vármegyétől: az ARLUS²⁴ nőbizottság megyei elnökévé hívták meg. Tiszteletbeli közmunka. Egy pár hónapig ment ahová küldték, saját költségén. Ebben a tisztségében nemcsak a női nemet szolgálta, munkássága kiterjedt a megye egészségügyének és élelmszerellátásának a javítására, az éhező gyermekek felkarolására, üdültetésére a háború és az 1946-os nagy aszály után.²⁵

„Engem pedig semmi jogon nem szólíthat elvtársnőnek. Főként, mert nem vagyunk elvtársak, mert elveink különböznek.”

De nem bírta a strapát sem, a gyermekek magára hagyását sem, a plusz kiadást sem. A munka neki való lett volna, mert előadásokat tartott, amelyek igen nagy sikernek örvendtek. Csak baj volt, hogy a brosúrát elő sem vette, hanem időszerű és lélekszerű témákat adott elő. Megjegyzéseket kapott. Lemondott. El is fogadták rosszalló hangnemben.²⁶

Firtos Áron kántortanító távozását követően a gyülekezet kántorának hívja meg.

„Közügyek vezetése csak egy ideig szorított a lelkészek segítségére, a pártiskolában létrejött a kommunista vezetőréteg, és ők irányították a falut,

édesanyám, mint azelőtt, vállalta a nőszövetség vezetését rajoni szinten is, elsősegélynyújtó diplomát szerzett, és fogadta a betegeket. Egy alkalommal kénytelen volt szülést is levezetni, amiért viszont hivatalos megrovást kapott. Lelkeszi tevékenységük nyomán nem csak a hívek, hanem az ellenségek is felfigyeltek rájuk, és próbálták akadályozni a munkájuknak ezt az ütemét, ami már kellemetlenné kezdett válni számukra. A vallásos estélyeken előadtunk olyan történetet, mint Kőműves Kelemenné, ahol a gyermekek szerepeltek, a kórus mélyen vallásos érzelmű dalokat tanult meg, közöttük voltak olyan számok, amit nemzeti érzületűeknek nevezett a hatóság, Énekelték a *Hazádnak rendületlenül*, szavalták a *Talpra magyart*, énekelték a *Székely himnuszt* és a *Magyar himnuszt* is egy alkalommal. Ennek aztán következménye azt lett, hogy élénk figyelem alá vették, és a későbbi vádakhhoz hozzácsatolták ezeket is.²⁷

Székely magyarként is sokat tett népi és nemzeti hagyományaink ápolásáért. Tevékenyen részt vállalt ekkor és ezután még sokszor a templomok javításában és az ünnepélyek szervezésben.²⁸

Egy év Homoródkarácsonyfalván

Nyitrai Mózes 1957 tavaszán áthelyezték Homoródkarácsonyfalvára, ahol Deák Berta is folytatta a tevékenységét, és teljes odaadással gyakorolta hitét papnéként a legmagasabb fokon. Szolgálatában egyesült a papnői és a papnéi hivatás. Nemcsak helyettesíteni tudta a lelkészt, hanem vele állandó munkamegosztásban végezte szolgálatát. Főleg a nők, a gyermekek és az öregek gondozását vállalta. Tanítói végzettségével vezető szerepet vállalt a hitoktatásban. Orvos hiányában elsősegéllyel is ő foglalkozott. Az énekvezéri teendők is rá maradtak egészen a visszavonulásukig. Népművelő, felvilágosító munkájával megelőzte sok fejlettebb régióbeli munkatársát.

A kommunista diktatúra azonban megtorolta igyekezetét. Többször figyelmeztették, hogy szorítkozzon az egyházi tevékenységre, s azt is inkább hagyja a férjére, mert ő a lelkész.²⁹

„Bátor kiállása a fel-felbukkanó bajokkal szemben ezután is megmutatkozott. A meg nem alkuvás és igazságra törekvés majdnem a teljes önfeláldozásig...! Az sem volt meggondolás tárgya, hogy így hány ellenséget szerzünk magunknak: »Semmiel sem gondolok, életem sem drága nékem, csak hogy

Deák Berta teológusként Boros György unitárius püspök jobbján (elöl, középen)

futásomat elvégezzem» – volt magatartásának lényege, a Cselekedetek könyvéből. (20, 24) Védett, támadott, vissza nem hőkölt.

Háttér egy későbbi tragédiához.

Tragédiánk a diktatúra bűne, nem egy szenvedő asszonyé.”

A Nyitrai család közeli kapcsolatba került az EMISZ-es fiatalokkal, közülük is Orbán Lászlóval, a szervezet elnökével. „Az 1956-os magyar forradalom leverését követő periódus legkiterjedtebb romániai ifjúsági szerveződése az Erdélyi Magyar Ifjúsági Szövetség – az EMISZ – volt. A legfontosabb vádpont az volt ellenük, hogy a fennálló társadalmi rend ellen szervezkedtek, szervezett keretek között művelődési tevékenységet folytattak, 1957. március 15-én másfél órás műsort szerveztek Fehéregyházán a turulmadaras emlékműnél, tiltakoztak a vegyes házasságok, illetve a művi abortusz ellen. A retorzió során a diákokkal érdemben foglalkozó tanárok mellett súlyos börtönbüntetésre ítélték unitárius lelkészeket, teológusokat, illetve szakközépiskolás diákokat.”

Orbán László szakmunkás volt, akit társai művelt, szónoki tehetséggel megáldott fiatalembernek tartottak. Ezméinek sikerült megnyernie a Homoród mente, Erdővidék unitárius lelkészeit, különösen a homoródkarácsonyfalvi Nyitrai lelkészcsaládot. Néha még szószéki szolgálatra is felkérték. Az EMISZ legnagyobb fegyverténye: 1957. március 15-én, Fehéregyházán, a turulmadaras emlékműnél nagyszabású ünnepséget tartottak. Erre az ünnepségre Nyitrai Deák Berta homoródkarácsonyfalvi unitárius lelkész két szalagot készített:

„A haza mindenképp előtt!”, „A szabadság kiragad a halálból!” felirattal.

A négy elsőrendű vádlottat, Orbán Lászlót, Sándor Balázs unitárius teológust, Opra Benedek tanárt, Nyitrai Berta unitárius lelkészt 25-25 évi börtönbüntetésre ítélték. Vinczi Jánost ugyancsak 25 évi börtönbüntetésre ítélték.”³⁰

Egy alkalommal riportalanyom látogatást tett Brassóba, Orbán Lászlóhoz. „Reggel az autóbusszállomáshoz vezetett, vitte a börtöndömet, amit a felszálláskor ideadott, s felhívta a figyelmemet, hogy van benne egy könyv, melyet adjak oda édesanyámnak, hogy tegye el jól. A későbbi vallatásom eredményével ellentétben én beleolvastam ebbe a könyvbe, benne nem láttam veszélyes dolgokat, egy helyen szerepelt édesanyámnak is az írása. Következtethetem később arra, hogy édesanyám vállalta a szellemi irányító szerepét ebben a szervezetben, de főképpen azért, hogy az éretlen korban lévő fiatalok ne hogy elkövessenek valami súlyos tévedést, és ezt ajánlotta nekik: hogy kérésben írott vagy szóban tett folyamodványokban próbálják a magyarság érdekeit védeni, iskolák, anyanyelvhasználat, és óvta őket attól, hogy tettelegességgel próbálják érvényre juttatni akaratukat. Azok a szavak, amik ebben a könyvben voltak, viszont nem, mint pozitívum szolgáltak a későbbi elítélésük alkalmával, hanem mint egy veszélyesebb irányító szerepelt, és édesanyámnak ez 25 évi ítéletet jelentett. A történet, melynek soha vége nem lett, azon napon kezdődött, amikor Brassóból hazatértem, akkor hazajött a bátyám is a nyári szolgálatból, s csodálatos volt az újratálalkozás velem s az egész családdal.

Mondhatom, a legboldogabb napja volt az életünknek mind máig.”³¹ Am ezen az esten két civil ruhás férfi jelent meg, arra voltak kíváncsiak, mi volt a börtöndben, fegyvert kerestek. Nyitrai Deák Berta átadta a keresett füzetet. Életében egyszer engedelmeskedett. Végül a család három férfi tagját magukkal vitték Brassóba. Ott szétválasztották őket, Csongor, aki két hónap valatás, börtönélet után szabadult, csak hat év után látta viszont szeretetteit. A marosvásárhelyi törvényszéken 1959. március 19-én hirdettek ítéletet. „A törvényszéki per a szüleim számára már előkészített vádak alapján gyakorlatilag védelem nélkül ítélt, 25 évet édesanyám számára, 10 évet édesapámnak és 6 évet Levente bátyámnak.”³²

Nyitrai Mózes így írt: „Tervbe került a koszorú szalag, amit a Petőfi ünnepélyen a koszorúra kötnek. Valamikor képzős korában minden esztendőben rendeztek koszorúzási ünnepet. Igaz, már rég nem engedélyezett a hivatal ilyen ünnepélyt, de hátha megengedi ebben az évben. Meg kell próbálni. Azért éreztük, hogy háborzongató veszélyt rejt magában most 1957/1958-ban! A magyar 56-os forradalom után. Hihetetlen ítéleteket hoznak az »ellenforradalom vádlottjaira.«”

A Petőfi emlékműnél összesereglettek az EMISZ-es ifjak, a koszorúzás megtörtént. „Sem én, sem feleségem nem vettünk részt az ünnepségen. Hanem: 1958. augusztus 8-án életünk egy új, a legnagyobb vízváltáshoz érkezett. Életünk egy nehéz, de szép korszak lezárult, ami ezután következik, hat év palást nélkül.”³³

Férjének és Levente fiának 1958. augusztusában történt letartóztatása után Nyitrai végezte a templomi szolgálatot december végéig. Zsúfolásig megtöltötték a bátor hívek a templomot minden alkalommal.

„A telet együtt töltöttük édesanyámmal és Gyöngyi nővéremmel, mert Tündét örökbe fogadta az édesapám lánytestvére, Szilágyosomlyóra vitte magához. Édesanyám nem bírta a lelki strapát, érezve, hogy a nagyméretű jóindulata népéért soknak a szabadságába kerülhetett. Csontra fogyott le, és az idegösszeroppanás határán élt. Januárban aztán eljöttek utána is. Sokat nem kérdezősködtek, nagy volt a teher úgy is, amikor vitték el, próbáltunk zokogva keblére borulni, ezt nem engedték, de ő is kezével eltávolított, s azt mondta: »Legyetek erősek!« A papi lakban csak pár hónapot élhettünk, az egyházközség vezetősége bejelentette, hogy távozni kell.”³⁴

Nyitrai Mózes szülei. Képek: a Nyitrai család hagyatéka

A börtön évei

„Odavágyik mind fájón, könnyesen,
Családja mellé, békés otthonába.”³⁵

1959. januárjában Nyitrainét is elhurcolták, 25 év börtönbüntetést kapott, a maximálisat. Végül mindhárman hat évi súlyos börtönbüntetés után 1964-ben elnöki kegyelem nyomán szabadultak.

Börtönéveiről férje számolt be, hisz volt időszak, hogy megnyílt, s mesélt szenvedései tengeréről, de olyan időszak is volt, hogy hét év eltelt, és senki nem beszélt börtönéveiről. Csíkszeredában „nehézbörtöni recept szerint kezelték, 25 évi ítélete miatt. Teljesen sötét cellában ülni egyedül: jellemző-réshez szolgáló módszer. Hihetetlen, de gyakran hangoztatta előttem:

– Ott éreztem magam a legjobban. Gondolkozhattam »szabadon«, zavartalanul... el-elmondott egy-egy verset, melyeket itt gondolt ki. Az örök ember-ségesen bántak velem.”

Egyszer aztán vége szakadt a csíkszeredai „üdülésnek”. Aradra szállították kényszermunkára. Amikor nem adtak lehetőséget az olvasásra, nagy hasznára volt a sok kultúrszomjas léleknek az elbeszéléseivel. Pontosan emlékezett az olvasott regényekre, s azokat élvezetesen el tudta mondani röviden vagy hosszan, ahogy kívánta a csoport.

Kényszermunkájuk a kosárfonás volt Aradon is, Nagyváradon is. Télen a lavórban is befagyott kissé a víz teteje. A vesszőt ugyanis vízben kellett puhítani, s úgy nedvesen lehetett csak dolgozni vele. A szenvedésnek ez is egyik formája volt.

Nyitrainé úgy emlékszik vissza, hogy sokszor egymástól többet szenvedtek, mint a börtönőröktől. Volt néhány gyenge idegzetű nő, akik időközönként idegileg kikészülve ordítottak, kukorékolnak, volt, aki császárnőnek képzelte magát, és volt, aki üldözési mániában szenvedett.³⁶

„Édesanyám nem volt fizikai munkára alkalmas, de volt sok akarat benne, és próbálta elvégezni azt, amit ráosztottak, többek között kosárkötés, de nagyon ritkán tudta teljesíteni azt a normát, amit kértek ahhoz, hogy levelet írhasson haza csomagért. Ha pedig mégis jött levél ritkán, azt az egyik rabtársa jóvoltából kapta, aki helyette is dolgozott, olyan mértékben hogy ezt a jogot elnyerhesse. Lelki erejéről viszont sokan tudnak. Nem ijedt meg a műhelybe besurranó egértől, melyik a derekéig futott fel, s elkapta kezével, és addig tartotta, amíg macskát hoztak. Nem ijedt meg egy őrületbe jutott rabtársának dühöngésétől, hanem megtalálta a nyelvet ahhoz, hogy megnyugtassa, úgymint ahogy ezt szabad korában tette. »A betegeknek van szükségük orvosra« – tudta fegyelmezni magát az örökkel szemben, és így nem érkezett soha rá panasza.”³⁷

A családtagok jóvoltából néhány kézzel írott, a fogságban született vers hoztam is eljutott, mindegyikből megszólal a vágyakozás a férj, a család, az otthon után, akár csak az alábbi versben:

Fészeképítő varjak

Szerelmesek a varjak
Tatarozzák a fészket

És engem ez a látvány
Emlékezésre készlet.

Egy régi márciusban
Népesedett a fészünk
S az első kis fiókánk
Nagy kék szemébe néztünk.

Aztán az égre vissza.
Honnan az áldás szállott,
Mert köröttünk az élet
Gyorsan teherre váltott.

Sok háborús veszélyben
Ingott a fán a fészünk
De amíg együtt voltunk
Mindennel szembenéztünk.

Mert minden teher könnyű,
Ha van, aki megossza,
Ameddig ép az otthon
Ameddig nincs kifosztva.

Ha benneteket látlak
Magasba nyúló fákon
Immár vadabbul fáj
Én leomlott szép világom.

Felejtessétek el, hogy
Itt milyen más világ van
Fészeképítő varjak,
A börtön udvarában.

Arad, 1960. március

A börtönből való szabadulást követő találkozás megható sorait többször is átolvastam, a borzalmas hat esztendő annyira eltorzította őket, hogy alig ismertek egymásra: „Feleségem gyanakodva tekintett rám. Én is más láttam benne, mint egykor. Hol van az üde, szép arc? Hol van az egykori mosoly? Hol van a gyöngyfogsor, mely nevetéskor úgy ragyogott? Egyetlen fog tornyosodik elém, mint egy vádló felkiáltójel: Mit tettél velem, te Mondo Cane (kutyavilág)?

No de hagyjuk, ne legyünk hálátlanok. Huszonöt év után még ilyen sem láttam volna viszont, mit számít most a külső? És ezzel a lélekkel még újra lehet kezdeni.

Feleségem hasonló érzésekkel mustárgatott... Ez nem lehet Ó! Vallomása szerint így gondolkodott. Gyanakvó tekintetét látva, elővettem régi humoromat:

– Jelentem alássan én vagyok a Haskancellár!

– Na, erről rád ismerek! – válaszolta felszabadultan.

Örömkönnye, zokogások után éjjelbe nyúló boldog egymásnak-örvendezés, sok őszinte vallomás, visszaemlékezés, aminek nincs vége-hossza.”³⁸

A vadadi évek

Amikor az egyháznak már szabad volt alkalmaznia politikai elítélteket, Nyitrai Mózes a vadadi egyházközségbe kapott kinevezést. 1964. október 1-étől 1980. január 1-ig Vadad volt az otthonuk.

Deák Berta megtört fizikummal bár, de annál nagyobb lelkierővel és lendülettel végezte férje oldalán egyházépítő munkáját énekvezérként, a szeretetotthon irányítójaként s a második világháborúban lepusztult és azóta sokszor megálmódott új templom egyik lelkes építőjeként.³⁹ Vallásos neveléssel foglalkozhatott, az óvodásoktól a templomi szolgálattig. Kisóvodásoktól a konfirmandusokig mindenki várta a szombatot, hogy jöhessenek a szeretet otthonába. Játszva tanított.⁴⁰ Egyházvezetésben is részt vehetett. Tollforgató tevékenységét egyházi vonalon értékesíthette. Ki lehetett volna például arravalóbb az egyházi jegyzői tiszttség betöltésére, mint ő? Ezen a címen is közölhette meglátásait, beleszólhatott a dolgok menetébe, irányíthatta a tervek kialakulását és véghezvitelét.⁴¹

Íme, néhány verse:

Kilométerkövek a Maros mentén (Bogáti Fazekas Miklós emlékének)

Bolyongtam egyszer a Maros
hosszában,
Az országúton Déva-vára mellett,
Mert megérinté lelkemet
a múltból
Egy régi emlék – és kutatnom
kellett.

Kilométerkövek az úton végig,
Megvillantak az izzó nap-
sugárban;
A júliusi fojtó csend megülte,
Még a cellát is, odafönt a várban.

Pedig úgy kellett volna
a kérdésemre
A felelet, hogy melyik alá tették,
Vagy merre lett el a mérföld-
kő innen,
Amely jelezte, hogy hová temették.

Ó, jó Bogáti Fazekas Miklósunk,
Te írtad egyszer, hogy kiszáll-
tál Nála
S menekülés közben meglá-
togattad
A sírban fekvőt, mint hű ta-
nítványá.

Te írtad, hogy egy mérföldkő
jelezte
Csupán a helyét beroskadt sírjának,

Hogy ne ismerje föl senki a helyet,
Hol hívei egy könnyet elsírnának.

Te írtad, hogy itt van a Ma-
ros-parton,
A Déva-vári római-út mellett;
Ó, jó Bogáti Fazekas Miklósunk,
Mért is írtad oly híven a helyet,

A szenvedés-gyötörte drága Holtat
Börtönőrei, hogy hová temették...
Mért is írtad le, hű védelmezője –
A korcs unokák, hogyha el-
felelték?

Mégis köszönjük, hogy ennyit
megírtál,
Tiszta szívünkől, te drága Zsoltáros,
Mert íme, hogyha mérföldkövet
látunk,
Szemünk előtt csak dicső lelke
szálldos.

S emlékjelként, mi késő követői,
A Maros partján hogyha erre járunk,
Bár nem tudjuk, hogy melyik alatt
nyugszik,
Minden kilométerkövet meg-
áldunk.⁴²

Induló

Légy kisgyermek jószívű, jószívű,
vallásodhoz mindig hű, mindig hű,
tiszta szíved minden dobbanását
Istenednek őrizd meg.
Légy kisgyermek jószívű, jószívű,
Istenedhez mindig hű, mindig hű.
Az életben bátor, tette kész,
ha majd a bűn felett győzni kell...

Induló

Boldog élet, bátor ének,
mind a lelki táborba hív,
Istenünkért s Jézusunkért
dobbanjon meg minden szív.
A jó gyermek hívó szóra,
tette készen bátran kél,
jó munkával, tett imával,
a jövőtől sohasem fél.
A mi kincsünk lángoló szív,
hit, remény, áldás, szeretet,
szívünk, lelkünk egyet óhajt,
nemesebb, szebb életet.
Hívó szívvel, dolgos kézzel
ki velünk tart mind rokon,
nem térünk mi pihenőre
csak e fényes csúcson.⁴²

Nagymamaként úgy várta, kér-
te, követelte, hogy hozzák, küldjék Va-
dadba az unokákat, mert annyi el nem
mondott szép meséje van, hogy oda sok
unokának kell jönnie, hogy legyen, ki

meghallgassa azokat. Jöttek is, és bol-
dog volt a papi lakás.

Nyugdíjba vonulásuk után Dicső-
szentmártonban telepedtek le.

Ezekben az években diktálta le fér-
jének a *Feri és Kriszti, ahogy én láttam*
című, Balázs Ferencről, nejről és Mész-
kőről szóló emlékeit.

Nyitrai Deák Berta 1986. augusztus
27-én tért örök nyugalomra. A homo-
ródkarácsonyfalvi családi sírkertben
nyugszik.

„Semmivel sem gondolok, életem
sem drága nékem, csakhogy futásomat
elvégezzem.” (ApCsel 20,24)

Jegyzetek

- 1 Román Jánosné Nyitrai Mónika: Felké-
szültség és hivatástudat, *Nők Világa*, Ko-
lozsvár, Gloria Nyomda, 9. o.
- 2 Nyitrai Mózes: *Palástban*, Mentor Kiadó,
Marosvásárhely, 285.o.
- 3 Nyitrai Mózes i. m. 288. o.
- 4 Nyitrai-Németh Csongor emlékezése
- 5 Nyitrai-Németh Csongor emlékezése
- 6 Nyitrai Mózes i. m. 283. o.
- 7 Román Jánosné, i. m. 9. o.
- 8 Nyitrai Mózes i. m. 293. o.
- 9 Nyitrai Levente: *Unitárius Élet*, 1995. jú-
nius, XLIX. évfolyam, 6. szám, 5. o.
- 10 Nyitrai-Németh Csongor emlékezése
- 11 Nyitrai Mózes i. m. 308. o.
- 12 *Unitárius Szószék*, 1942. július-szeptem-
ber, 82-85 o.
- 13 Nyitrai-Németh Csongor emlékezése
- 14 Nyitrai Mózes i. m. 318
- 15 Magyar Dolgozók Szövetsége
- 16 Nyitrai Mózes i. m. 324
- 17 Nyitrai Mózes i. m. 326
- 18 Nyitrai-Németh Csongor emlékezése
- 19 Román Jánosné
- 20 Nyitrai-Németh Csongor emlékezése
- 21 Nyitrai Mózes i. m. 340.o.
- 22 Nyitrai Mózes i. m. 344.o.
- 23 Nyitrai Mózes i. m. 356. o.
- 24 Asociația Română pentru străngerea
Legăturilor cu Uniunea Sovietică [Szov-
jet-Román Baráti Társaság]
- 24 Román Jánosné i. m. 10. o.
- 25 Nyitrai Mózes i. m. 357. o.
- 26 Nyitrai-Németh Csongor emlékezése
- 27 Román Jánosné i. m.
- 28 Román Jánosné i. m.
- 29 Tófalvi Zoltán, *Unitárius Élet*, 2006.
szeptember
- 30 Nyitrai-Németh Csongor emlékezése
- 31 Nyitrai-Németh Csongor emlékezése
- 32 Nyitrai Mózes i. m. 370-380. o.
- 33 Nyitrai-Németh Csongor emlékezése
- 34 Nyitrai Deák Berta: *Háztartásbeli*,
kézirat, 1959.
- 35 Nyitrai Mózes i. m. 462-464. o
- 36 Nyitrai-Németh Csongor emlékezése
- 37 Nyitrai Mózes i. m. 443-444. o.
- 38 Román Jánosné i. m.
- 39 Nyitrai Mózes i. m. 465. o.
- 40 Nyitrai Mózes i. m. 456. o.
- 41 www.unitarius-halo.net
- 42 www.unitarius.hu

Bálint Róbert Zoltán

Nyitrai-Németh Csongor önéletrajzáról

M

inden önéletrajzi vonatkozású írás szubjektív. Ha a szerző az objektivitás szemüvegét szándékozik is önmagára illeszteni, attól még nem tud elszakadni a történések számbavétele rendjén fel-felbukkanó események megidézésekor feltüremkedő érzésektől. Egy-egy arc, egy-egy találkozás újra megidézése így ad enyhületet, lelki békét a keserű, gyomorszorító fanyarságba. Az ember, a szerző magát írja, s magán keresztül látja és láttatja a világot.

Mi viszi rá az embert, hogy megírja a múltat? Saját szerepe, saját véleménye, gondolatai fontosságának a tudata e világ formálásában? A nyomot-hagyás vágya, az örök földi elmúlással való dacolás? Vagy egyszerűen számbavétel?

Amikor Nyitrai-Németh Csongor ny. unitárius lelkész a „jó pap holtig tanul” elvárásának eleget téve számba vette, mit is tanulhatna még, úgy találta, hogy a jelen vitathatatlanul érdekes és kihívó, vagy a jövő beláthatatlan és radikális lehetőségei helyett a múltat újra bejárva, visszapörgetve – akár egy régi filmet – akar okulni. „Életünk zenitjének elérése előtt tehetünk még egy kört a lábbal már nem érinthető, de gondolatban még bejárható életpályánkon, talán sok tiszta víz kerülhet még a pohárba, ha még »keserű« is volt a maga idejében...”

Magam nyomában. Találó a cím. A kötet* bemutatójaként most lépésről lépésre haladhatnánk a kanyargós utakon, a Zsil-völgyi lábra tápázkodás percétől a Homoródmenti, a brassói, az Aranyos vidéki, a kolozsvári, a partiumi, a regáti, a dobрудzsai és a Nyárárdmenti állomáshelyekig. De szubjektív az én megközelítem is: s nem szabadulhatva a kötet olvasása során fel-feltűnő érzelmek kényszerűségéből, inkább tudom összefoglalni a reménység, a gyermeki tapasztalás, a mélységesen szerető gondoskodás, a naiv bizakodás és őszinteség, az első keserűség, az osztályrészért járó gúnyolódás, a rettegés,

az otthonvágy, a megalázás, a kisemmizés, a ki- és eltaszítottság, a testi és lelki éhség, az arcpirító becsapottság, vagy a gyalázatos embertelenség, a felvillanó és elillanó reménység, a sziszifuszi keserűség, a makacs konokság, a csakazértis eltökéltsége, az emberi ragaszkodás, társ- és otthonra vágyás, az ember önmagához való visszatérésének útját.

A kötet kronológiai sorrendben mutatja be az életutat, csak néha téve egy-egy kis kanyarodót a történetrészek jobb érthetősége céljából. A szerző útja sokak útjával kereszteződik, vagy halad velük párhuzamosan, s történetén keresztül ismerszik meg egy-egy hasonló sorsú család megpróbáltatása is. Most azonban csak az ő útját említem fel. A kötet a Zsil-völgyi útra-indulással és a papi család nehézségeivel kezdődik. Ennek első része a nincstelenség és megpróbáltatás közepette a megtorpanthatatlan anyai és hitvesi áldozatkészség kidomborítása. A második rész a paracicsomi lét Kénosban, s majd az abból való lassú ébredés megidézése, a papgyermeki sorsban való részesedés néha igazságában is igazságtalan átélése: „Az én fiam kapta a pofont, s érezze magán mind, aki megérdemelte” – mondja a hason korú falubeli gyermekek s a szerző „kollektív” csínyért történt feddés után. Itt mutatkozik fel az édesapa, Nyitrai Mózes hivatástudata és jelleme: „A pap nyugalmat és békét hirdet!” Szép kifejeződése az apai ragaszkodásnak a történet, amikor a szülői megrovástól való szégyen aláírhatja vele az intőt, s mikor kiderül, vederből cseberbe kerül, így rója meg az Édesapa egy fejés alkalmával: „Az eddigi tiszta becsületet elveszítetted! Olyan volt, mint ez a friss tej.” Ezzel átöntötte a moslékos lábásba, és így folytatta: „Így bár mocskos, de mégis tej, mint a te becsületed. De édesapádnak így is jó... Bocsnatot kell kérjél a tanárnőtől.”

Nyitrai-Németh Csongor

A mészköi unitárius templom

Az általános iskolában aztán már a népi demokrácia társadalomrendezési elvrendszere kidugta a lábát a zsákból, nagy jövőt nem jósoltak neki a tanárok. Földmunkásnak ajánlották, nem látták benne a lehetőséget. S csak, amikor a szívvel-lélekkel pedagógus, Péter Margit korábbi apáca által visszaadott önbizalom hatására jelesen nyilvánult meg, hangzott el a kényszerű beismerés: „Nem gondoltam, hogy tehetséges vagy...” Ez már az enyhe vagy vaskos csalódások kora.

Karácsonyfalva a következő állomás, az újabb szakasz: „Kénosból jöttetek, legyen ezután Karácsonyotok” – szólt az esperesi biztatás. Hát nem lett, inkább pusztai vándorlás. De még volt egy ünnep: a konfirmálás. „Én megkockáztatnám azt a sokszor eljátszott gondolatot is, hogy számomra egy öntudatra ébredés állapotát jelentette, és részesültem a pünkösdi kiöntött lélekből is – útravalónak az ez után következőkhöz...!”

Ami ezután következett: Brassó, börtönfogság, vallatás, megalázottság. Érvényesült az ezékieli megállapítás: az apák ettek egrest, a fiak foga vásott el tőle. De vajon evett valaki egerest? Ott a néhány négyzetméternyi

mozgástérben, sorstársak és árulók közt megszülethetett-e a válasz?

A neheze ezután kezdődött. Otthon az anya vívódása, önmarcangolása, a létbizonytalanság, a költözésre való felszólítás, a kiszolgáltatottság és kitaszítottság. Jól jelzi az életminőségbeni változást a tehén beadásának története: „Édesanyám a beadás esetére kínált feltételeket előnyösnek látta. Meg is szervezték a beszállítását. Hogyan? Már nem tudom... De ahogy mondta, a gyönyörű állatért valóságos tisztelettel néztek rá! (Rég nem övezte akkora tisztelet, mint a szép szál tehénért...)”. Azt is kicsalták tőlük. Meg kellett tanulni a módját, hogyan kell viselkedni, mennyit elmondani, mennyire lehet őszintének lenni. Nincs utolsó vacsora, de van utolsó jóllakás. A család szétdarabolódott. „Minket szethányini igyekszik az idők szórólapátja.”

A le is út, fel is útból az előbbi jutott a szerzőnek, akit Mészköre hozott az útja. A papot a szájáért tartják, az unoka éhes szája már teher. Az élet munkára kényszerítette. Földműves, építőmunkás volt. Az énekvezérség Mészkőn és Szentmihályon a vissza-visszatérés volt előbbi világába. Ezt az új világot meg kell tanulni.

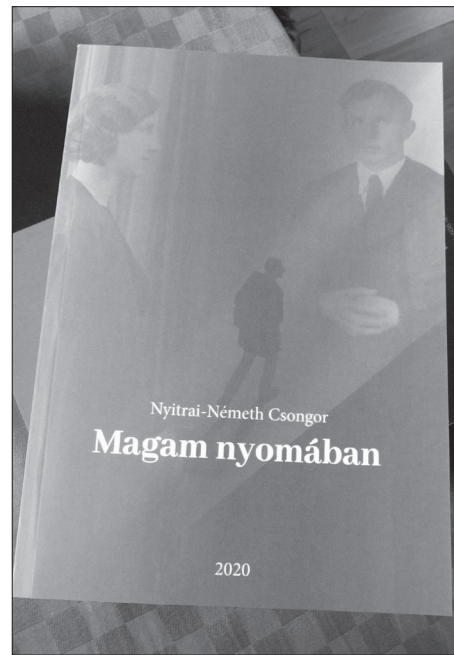
A társadalmi jogok korlátozása, a „barátok” farkas-törvényei, egy-egy lépés lehetnek volna addigi önmaga megtagadására. „Kis történeteimből kitűnhetett, hogy nem húztam ki magamat a környezetemmel való együttélés kéréte mókás mozzanatokból, próbáltam ideiglenesen hozzájuk hasonlítani. Ha a különbözőségekre szavazok, elzárkózna tőlem, és itt bizonyára én maradok egyedül.” A tiszta munkás közösségben ő volt a gyanús, alkalmatlan személy.

A kötet kronológiai sorrendben mutatja be az életutat, csak néha téve egy-egy kis kanyarodót a történetrészek jobb érthetősége céljából.

Torda, Kolozsvár, Konstanca, Regát. Megannyi általunk is ismert helyszín, melyek felépítésében kőművesként kivette a részét. A helykeresés, a megfelelés és helytállás egy olyan környezetben, melybe bele nem született. „Úgy érzem, hogy a szerzett tapasztalatok, élmények

Nyitrai-Németh Csongor önéletrását dedikálja. A felvételeket a mészkői unitárius egyházközségben tartott Nyitrai-napon, 2021. augusztus 8-án Benkő Levente készítette

nélkül ma nem ismernék magamra. Ha pedig valaki sokat firtatná, hogy ki is vagyok tulajdonképpen, az önkritikát, öni-róniát is sokat használó vallomásaimból kedvére szárazhat jót, rosszat, amikből, ha tényleg akarja, megismerhet.”

Sziszüphosz sorsát idézi, s levonja a következtetést: „Ilyen a sziszifuszi munka, de igazán az lesz áldozata, aki reményét veszti és abbahagyja a görgetést... Én a tisztességgel kiharcolt bizalmat és jóindulatot álmodtam a csúcson megállítani.”

Az 1965 utáni politikai változások enyhülést hoztak, a testvér, a szülők hazajöhettek, a társadalmi jogfosztottsága megszűnt. „Sokáig még ott élt a boldogan fogadott sajtós derekamban édesapám szorításától, Kolozsvárról jöttemben, hogy végre találkozhatunk Jobbágyfalván, ahova hazajött.”

A család helyzete lassan révbe ért, a lehetőségekhez képest. Már lehetett tervezni. Ikerhúga esküvője kapcsán fogalmazódott meg számára is a hazatérés érzése: „A lakodalom számomra egyik hazatérésemet jelentette a hangukatom világába. Nem volt titok, hogy ki vagyok, és miért vagyok olyan, amilyen. Annak nézhetek, akinek akkor látszottam, és ez egy jókedvű, önmagára talált, humorizálni is hajlamos fiatal rokon, a menyasszony ikertestvére, és ott és akkor ő már nem akar ki.”

Annak nézhetek, akinek akkor látszottam...”

Még néhány év kitérés volt a kétkezi munka mezején. Huszonnyolc évesen végre szakmai és érettségi oklevéllel

a zsebemben fordulat állt be az életében. Véletlenül hozta a sors, vallja, hogy a lelkeszi pályára irányult. S mikor a teológia padjában ülve felmérte érzéseit, így fogalmaz: „Hogy mégis, hogy éreztem magamat az új pózban? Hát ki-mondhatatlanul!

...a történéseken magam átrágyva sokszor nagyobb keserűség lobbant bennem, mint amit a sorok írója a fehér lapra magából kivetített.

Égtek, sajogtak kezemen a meszes anyagtól kimart sebek, de már a golyóstoll nyomókáját próbálok elegánsan. Tegnap még mocskos fehér ruhám mutatott valamit arról, hogy ki vagyok, a ma már tiszta fehér papírlapok azt, hogy ki próbálok lenni. Még görcsöl a hátam a sok kérdőjel alakú testtartástól, a plafont vakolva, most pedig szokatlan a tudata, hogy pihentetni kell. Kérdem, kétkedve a pillanatnyi valóságban, hogy még így is szabad élni...”

Még így is szabad élni...

Ha építőmérnök vagy építész mutatta volna be önknek a kötetet, bizonyára más oldalát láttatná, s a vakolókanocsó és kanál helyes használatára, a strukturális vonatkozású témákra is kitérne. De, mint jeleztem, szubjektíven, lelkeszként olvastam a kötetet – s ezért nem is egy szorosan vett recenziót

olvashatnak, hanem a kiváltott érzések és gondolatok összefoglalását. A lelkeszi család, a lelkeszgyermek, s később lelkesz sorsát átporgetve bevallom, a történéseken magam átrágyva sokszor nagyobb keserűség lobbant bennem, mint amit a sorok írója a fehér lapra magából kivetített. Sok helyütt, ahol Ő a humor, egy éppen csak cinikus megjegyzés segítségével tette túl magát egy-egy emberpróbáló helyzeten, belőlem erőteljes érzéseket indított meg a sorok között való olvasás, a szavak mélyére való hatolás. A *Magam nyomában* című kötetben az elhivatás magasságból alázuható, a mélységben a küzdelmet megvívó, majd felfele irányuló, önmagára találó emberi sors ívét vélem felfedezni.

Hogy mennyire van igazam, azt ítélje meg majd az Olvasó. Úgy érzem, e kötet megszületésének helye volt: a szerző számára számvetés a múlttal, az egyház számára adalék egy közelmúltbeli történelmi korszak jobb megismeréséhez, a szélesebb olvasóközönség számára megidézése annak, amiről nem beszélünk eleget. Lelkeszi vagy munkás szemmel, rokonként, ismerősként, mézskőiként, egyházi emberként és más minőségű olvasóként is tanulságosak lehetnek a leírások.

A kötet a szerző életének első három évtizedét foglalja magában. A 446 oldalon megjelent kötetet ajánlom hát mindannyiuk számára.

***Nyitrai-Németh Csongor: *Magam nyomában*. Top Invest Kiadó, Székelyudvarhely, 2020, 446. old.**

Levey Ferenc – Papp Annamária

Emlékezés egy hosszú életre (2.)

Erdély több mint száz éves történelmét fogja át néhai Levey Ferenc élete. Hűen tükrözi mindazt, amit a magyarság átélt ebben az időszakban. Levey Ferenc szűk két esztendővel az impériumváltás előtt, 1917. január 14-én született Besztercén, a Levey család harmadik gyermekeként. A román impérium alatt ún. premilitar, azaz katonai előkészítő kiképzésen vett részt, majd hegyivadászként szolgált a román katonaságnál. Megélte Észak-Erdély, beleértve szülővárosa, Beszterce visszacsatolását Magyarországhoz, ezt követően magyar határvadászként teljesített szolgálatot, amikor szovjet hadifogságba esett. Egy ideig a temesvári lágerben tartották foglyul, és már útnak indították az újabb transzportot a Szovjetunió, ezen belül Ukrajna tagköztársaság felé, ám csak Focşani-ig jutott el, mivel közben súlyosan megbetegedett. Állapotára való tekintettel nem szállították tovább, hiszen így már hasznavethetetlennek bizonyult, és egy idő után hazaengedték. Feri bácsi statisztikus-közgazdászként dolgozott, és vonult nyugdíjba 1979-ben. Besztercéről 1988-ban költözött Kolozsvárra, majd 2009-ben visszatelepedett szülővárosába, de ettől függetlenül rendszeresen „hazalátogatott” a kincses városba, s gyakran felkeresett a szerkesztőségben, mivel – mint vallotta – „személyazonosságim kolozsvári maradt”. Fogságba esésének történetéről Levey Ferencsel készített beszélgetésünk 1999. október 8-án jelent meg a kolozsvári Szabadság című napilapban. Több mint kilenc évtizedes hosszú életútját részletesebben 2011 júliusában, 95. életévéhez közeledve vetette papírra, s adta át nekem azzal a felhatalmazással, hogy a „legjobb belátás” szerint publikáljam. Az eredetileg gépelt szöveget teljes terjedelmében közlöm, csupán ott igazítottam rajta, ahol azt a szerkesztési szempontok szükségessé tették, anélkül, hogy a tartalmi rész sérült volna. Levey Ferenc 2015. január 31-én hunyt el Besztercén, a szász temető római katolikus részén helyezték örök nyugalomra.

Az emlékezést közléteszi: Papp Annamária

Pár hónap múlva átköltöztünk Avasujvárosba (Oraşu Nou), Bikszád (Bixad) fürdőhöz közel. Ez is magyar község volt. Ott is hamar barátokat, ismerősöket szereztem. Vasárnaponként templomba jártam, délután szórakozás volt, nagyon sok éneket tanultam. Esténként a fonóba mentem, nagyon sok rendes kislánnyal ismerkedtem meg. Egyik szombaton nagyon sokáig maradtam a fonóban. Mire visszamentem a szálláshelyünkre, a katonaraj eltűnt, teljes felszereléssel, csak az én holmiim árválkódtak. A házigazdánk azt mondta, hogy este 8 óra körül riadó volt, és az egész zászlóalj teljes felszereléssel kivonult. Lefeküdtem, de nem sokat aludtam, bántott a lelkiismeret. Reggel fáradtan bevonultak a fiúk, ijesztgettek, hogy mi lesz velem, de egész nap

pihentünk. Másnap reggel kihallgatásra rendeltek, a zászlóaljparancsnok csúnyán lemosott. Egyheti karcerbüntetést kaptam. A karcser olyan szekrényszerű tákolmány, amelyben csak állni lehet, de sem ülni, sem feküdni nem. Tehát állva kell a büntetést letölteni. Itt is szerencsém volt, mert az őrségben lévő fiúk ismertek, pláne a parancsnok, Orbán szakaszvezető, aki hagyta, hogy egész nap a priccsen heverjek, és csak ha jött valaki, akkor dugtak a karcerbe. A hét hamar eltelt. Folytatódott a sok-sok gyakorlat, sokszor napokig tartó menetelés, összejártuk Máramaros megye minden faluját, megmáztuk a hegyeit, erdeit.

Végre eljött 1940 szeptembere, amikor Észak-Erdélyt visszaadták Magyarországnak. A kisebbségi katonákat le szerelték, úgymint a magyarokat,

Katonai előképzősök a Hősök temetője takarításán. Beszterce, 1937 októbere

a németeket, a szászokat, a zsidókat, s hazaengedték őket. Még előbb volt egy epizódum. Egy idős százados, Podobá kapitány, tudva, hogy besztercei vagyok, megbeszélte az én századparancsnokkal, hogy alkalmanként küldjenek engem Besztercére katonai jelentésekkel. Megkért, hogy az egyik besztercei nagyvendéglőből visszafelé jövet hozzak neki tíz-tíz üveg Steinger bort. Többször is megtettem ezt a szolgálatot, és így két-három napot otthon tölthettem. Civilbe öltözve elmentem a közművelődési egyletbe, ahol ismerősökkel, barátokkal találkozhattam. Úgy voltam beosztva, hogy a bálók alkalmával ott lehessek. Szóval, nem panaszkodhatom a román katonaságnál töltött másfél éves szolgálatomra.

Egy erdélyi németajkú altisztrel Máramaroszigetről Borsára, Szentgyörgyfürdőre, Naszódra és végül Besztercére érkeztünk. Megjegyzem, a pofozkodó törzsőrmester kikerült a katonaságból. A városban egy kétkerekű taligával a megrendelőknek házhoz vitte az aragálpalackokat, így nálunk is járt. Zsóka feleségem, Isten nyugtassa, felelősségre vonta, hogy engem felpofozott. De ő letagadta, és azt mondta, hogy mindig jól bánt velem.

Béke mindazok hamvaira, akikkel együtt katonáskodtam, vagy bármilyen más összeköttetésem volt. A fenti szereplők közül nagyon soknak ismertem a nevét, de ezeket szándékosan nem írtam le. De a legfontosabb a zászlóaljparancsnokunk, aki akkor még csak ezredes volt. Beszterce mellett, Balászfalván született, végül hősi halált halt, városunkban utcát neveztek el róla: general Griore Bălan.

A magyar katonaság

Észak-Erdély, Beszterce visszatért Magyarországához 1940. szeptember 8-án.¹ Mi már jóval előbb értesültünk a második bécsi döntésről. Dobogó szívvel figyeltük, amint meghatározták a demarkációs vonalat, és boldog sóhajtás hagyott el, amikor kiderült, hogy városunk, megyénk a vonalon belül került. A közművelődési egylet elnöke, Beke Ödön bankigazgató összehívta a tagokat, s tudomásukra hozta, hogy készüljenek fel a bevonuló magyar hadsereg fogadtatására. Értesítették a megye közsegeit és falvait, hogy aki teheti, jöjjön a városba ünnepelni. Állandó összejöveteleket tartottak Zsigmond János református esperes, Lestyán József római katolikus plébános, Sárkány Ferenc iskolaigazgató, Bányai Béla, az iparosok elnöke stb. Nemzeti színű zászlókat és magyaros díszruhákat készítettek. Körülbelül száz ifjút mozgósítottak, akiket karszalagos rendezőknek osztottak be, pulykatollas Bocskai-sapkát és nyakendőt készítettek számukra.

Szeptember 8-án már kora reggel a Fa utca járdája és az úttest is annyira megtelt a város, a megye lakosaival, hogy nehezen tudtuk biztosítani az utat a bevonulóknak. Először a honvédszenekar jött, utána a gyalogság, majd a kerékpáros század, a lovasság, a harckocsik, végül pedig a tankok. Majdnem két órát tartott a bevonulás, a katonaságot az üres kaszárnyákba irányították. A Főtéren felállított emelvényen előbb a parancsnok-tábornok tartott beszédet, üdvözölte a beszterceieket, majd a város magyarságának vezetői emelkedtek szólásra, Beke Ödön elnök és mások. Kishúgom, Katica és Gergely

Mária virágokkal, valamint szavalatokkal járult hozzá az ünnepséghez.

A bevonulási ünnepség után már másnap megkezdte munkáját a városi és a megyei új vezetőség. A magyarságon kívül a románokat és a szászokat is meghagyták a munkahelyükön. A közművelődési egylet is megújult, kulturális előadásokat, különböző összejöveteleket rendeztek. Egy szépségversennyel egybekötött ismerkedési kultúrestet is szerveztek. A győztes Fábi Manci lett, a második kishúgom, Levey Katica, a harmadik pedig Bányai Mária. Megtartották a szüreti bált is, ahol mintegy húsz ifjú pár táncolta a palotást.

Mivel nem fejeztem be a román katonaságot, 1941. április végén behívtak a magyar 33-as határavadászokhoz átkepzésre. A melegre való tekintettel, zsavoly egyenruhát kaptunk, és teljes felszereléssel kivezényeltek Besenyőre. A századot előre elkészített falusi üres szobákba, illetve csűrökbe helyezték el. Miután kissé elrendezkedtünk – mi öten voltunk, Fehérvári Albert, egy fél magyar, Inzelt Dezső és két szász fiú –, jelentkeztünk a gyülekező helyen, ahol az üstben már rotyogott az ebéd. Parancsnokunk egy sovány mitugrász, vörös, szeplős arcú zászlós volt. Bemutatkozott, mondván, hogy ez nem a román katonaság, itt minden a gyorsaság és a fegyelem, nincs helye kommentálásnak, kritizálásnak.

A névsorolvasásnál mindenki jelentkezett. Amikor Ökrös Ernőhöz érkezett – akinek a katonai zubbonyán három csillag állt, tehát szakaszvezető volt – a parancsnok rákiabált, hogy azonnal vágja le azokat, mert itt mindenki egyenlő, és a rangot ki kell érdemelni. Mire Ökrös bácsi, aki a városban főpincér volt, azt mondta: a csillagokat az első világháborúban szerezte, s nem a románoktól. „Akkor mit keres maga itt?” – kérdezte a parancsnok. Mire az öreg azt válaszolta, hogy behívót kapott. Visszaküldték Besztercére az egységhez, többet nem jött vissza.

A parancsnok közölte, hogy lassan mozgunk, és nem sorakozunk fel rendszeren. Kiadta az utasítást, hogy a sárookban lévő használt téglákból mindenki rakjon négyet a kenyérzsákjába, és békaugrással tízszer kerülje meg a területet. Teljesítettük a parancsot. Elfáradva, kedvetlenül, állva fogyasztottuk el az első magyar katonai ebédünket. Délután kimasíroztunk a legelőre, és egész estig gyakorlatoztunk. A legtöbb parancs így hangzott: Feküdj!-Állj! Ezt folytattuk nap mint nap. Megtanultunk indulókat énekelni, legelőször *A Besenyői szőlőhegyek aljában*

Levey Ferenc regruta 1939-ben. Képek: Levey Ferenc hagyatéka

című nótát. Több mint két hét keserves gyakorlat után egyik szombat este kimostuk a zásolyainkat, mert a legelőn tehénpiszok is volt, és mi azokba csaptuk le magunkat parancsra. A mündért kiterítettük a kerítésekre, ki hova érte, s ingben-gatyában leheveredtünk. Vasárnap reggel lenge magyarban ébredtünk. Mikor szólt a kürt gyülekezésre, mi nem mozdultunk, erre jött a parancsnok és a káplár, s közölték velünk, hogy szabotálunk. Vegyük fel a ruháinkat vizesen, ahogy vannak, és azonnal gyülekező, kivonulás a legelőre, intenzív katonai gyakorlat déli 2 óráig.

Pár hét gyakorlat után átmenetelünk Vindára és Bilakra, ahol lőgyakorlatokat végeztünk. Most más tisztesekkel, akik a fegyver csőpucoló vasvesszőjével jártak mögöttünk, és aki nem találta el a célpontot, kapott egyet-egyét a vesszővel a hátsó részére. Innen talán két hét múlva Mezőörményesre irányítottak, egy szintiszta magyar faluba, ahol bőven volt savanykás bor, tej, tojás, egész nap bratyiztunk a fiúkkal, a lányokkal. Naponta csak három órát kellett a határvonalat figyelni, utána jött a váltás, a többiek szabadok voltak. Április végétől július végéig tartott az átképzés, majd bevonultunk a besztercei kaszárnyába, ahol kiállították nekünk a magyar katonakönyvet. Ezek után, mint tartalékost gyakran behívtak, szerencsére csak a megyében, és nem az orosz frontra.

Valamikor 1942. június-júliusban vasútellenőrző járőrként teljesítettem szolgálatot. Ebben az időszakban katonákat és hadi felszerelést szállítottak a vonatok Németországból az orosz

frontra. Beszterce-Naszód megyébe Kosnánál jött be a vonat az Ilva völgyén és Naszódon keresztül, s Bethlennél hagyta el a megyét. Egy járőrséget Kosnához, egy másikat pedig Naszódra irányítottak. Egy utat gyalog kellett megtenni, és minden pontnál aláírással igazolni az ellenőrzés megtételét. Visszafelé már vonattal is jöhettünk.

1943-ban Nagyilvafelsőre kaptam behívót, július 20-tól augusztus 20-ig a 33-as határvadász 4. gépfegyverszázadában teljesítettem szolgálatot. Most határőrzéssel bíztak meg. Az Ilva völgye is olyan gyöngyfüzéryszerű, mint a Borgó völgye. Egyik este vacsora után ridóztattak. Pár perc alatt teljes felszereléssel készen sorakoztunk. A parancs az volt, hogy meg kell védeni a kosnai határt idegen csapatok betörése ellen, tehát nekivágtunk az éjszakának. Mivel a fiatalok közé tartoztam, a századparancsnok rám osztotta a gépfegyver egy részét. A régi típusú gépfegyver két részből állt: egy duplafalu, vízzel töltött csőből, kakassal és závázzal, a másik része az alváz volt, fogantyúval és két kerékkel, mindkét rész nagyon súlyos volt, mintegy 20 kiló. Rám osztották az alsó részt. Bizony, volt mit cipelni, később kicseréltük, s én cipeltem a vállamon a csövet, tele vízzel. Éjjel után három körül érkeztünk a Kosna völgyébe. Azonnal állasba fejlődünk, összeszereltük a gépfegyvereket, és visszavertük az ellenséget. Ezek után pihenőt rendeltek. Fáradtan, izzadtan leheveredtünk a harmatos fűbe. Egy kis pihenés után visszamentünk a táborba, katonakávét fogyasztottunk, egész napra szabadot kaptunk.

Néhány nap múlva elkezdtem köhécselni, nehezen lélegeztem, kis hőemelkedésem is volt. A századparancsnok két másik beteggel elküldött Kisilvárra, kb. 12 km-re, a körorvoshoz. Fáradtan, porosan érkezünk meg az egészségügyi pontra. A körorvos kikérdezett, megvizsgált, elég jól beszélt magyarul. Megkérdezte, hogy milyen katonává vagyok. Mondom, tartalékos. „Mikor szerel le?”, kérdezte. Két hét múlva, mondtam. Erre azt válaszolt: „azt még kibírja”. Nem adott orvosságot, felmentést. Még két hétig köhécseltem, teát ittam, a századparancsnok felmentett a gyakorlatoktól. Egész nap a sátorban maradtam, és őriztem a tábort a leszerelésig. Két hét múlva hazajöttem Besztercére. A családomnak, Istennek és az orvosoknak köszönhetem, hogy kikezeltek. Megjegyzem, a századparancsnok emberségesebb volt, mint az orvos, akinek a köteleessége lett volna törődni a beteggel.

Valamennyi idő után, 1944. szeptember 10-re behívtak Naszódra, az 52-es erőd híradós kirendeltségére. Mivel zavaros, háborús idők voltak, október elején Cserey Ferenc százados napiparancsot tartott. Sorakozás után a következőket mondta: „Felsőbb parancsra visszaköltözünk Budapestre, de ez csak stratégiai visszavonulás. Még visszajövünk ide. Aki nem jön velünk, és lemarad, katonai szökevénynek nyilvánítjuk, s hadbíróság elé kerül.” Persze, nem mertem Naszódra hazamenni Besztercére. Az állomáson egy szerelvény állt rendelkezésünkre, Gáll Antal anyagkezelő irányításával megtörtént a berakodás. Az egység vezetősége és a bakák is helyet kaptak a vagonokban. Az anyagkezelő magának meg nekem egy vagon sarkában külön helyet biztosított. Beállított két tábortábori ágat, szerzett asztalt, egy Primus petróleumfőzőt, egy zsák krumplit, olajt, egy láda kétszersültet (zwiebackot), egy doboz édesített katonakávét stb. Tréfásan azt mondta: „Feri, én a szárnyaim alá veszek”. Gáll Antallal, a 24 éves szentesi fiúval összebarátkoztunk, ő 150 cm magas és 50 kilós, én meg 180 cm magas, 75 kilós és 27 éves voltam. A szerelvényünk október 10-én indult Naszódra, nagyon lassan haladtunk, két nap múlva voltunk Désen. Itt egy Fábi nevű borbélycsalád engedélyt kért, hogy velünk jöjjenek Budapestre, Cserey százados beleegyezett.

*Megtorlásul a szovjetek
minden épkézláb embert
lágerbe toloncoltak,
köztük engem is,
a kollégáimmal együtt.*

Október 16-án Szilágygörcs-Vártelek megállón állt a szerelvény. Riadót fújtak, egy angol Liberator² repülő egység nyolc bombát dobott le az állomásra és a szerelvényünkre. A riadó alkalmával sokan, mi is a vagonok alá bújtunk. De két híradóst és egy vasutast találat ért. Az állomáson volt egy vastag fa, amelyik körülbelül egy méter magasan kétfelé ágazott. Fábi fodrász oda mászott, s nem tudni, hogy a légnomástól-e, de a feje a fához koccant, s az agyveleje kiloccsant. Két vagon is találat ért a bomba, a drótok, a kábelek szerteszt repültek. A halottakat egy bombatölcserbe hantolták, a két sérült vagon pedig lekapcsolták. A fodrász felesége és két kisgyermeke sírva búcsúztak. Nem volt pardon, tovább utaztunk. Két sebesültünk is volt,

azokat az egészségügyiek ellátták. Pár nap múlva Budapestre érkezünk, onnan Budakeszire telepítettek át. Így ért véget az egy hónapig tartó „stratégiai-taktikai” utazásunk.

A hadifogság

Alakulatunk 1944. november-decemberben Budakeszin állomásozott, itt folytattuk a katonai munkánkat. A nyilasok éjjel-nappal gyilkolták a szovjet megszállókat. Megtorlásul a szovjetek minden épkézláb embert lágerbe toloncoltak, köztük engem is, a kollégáimmal együtt. December 21-e volt. A helybeli tudószanatórium betegeit, személyzetét és orvosait is közénk terelték. Hosszú sorokban fegyveres kísérek hajszolták ismeretlen cél felé a fogságba ejtett embertömeget. Megjegyeztem az útirányt: Torbágy, Törökbálint, Vecsés. Itt éjszakáztunk, sikerült megszöknöm, s visszamentem Budakeszire, hisz mindenem ott maradt. Pont szilveszter éjszakáján egy orosz tiszt és pár katona megjelent a szálláshelyünkön, és arról biztosított, persze, tolmács által, hogy mindenkit hazahoznak. Ételt, italt hozatott, megvendégtelt, s megkért, hogy daloljunk neki ünnepi énekeket. Aztán 1945. január 1-én összehajtottak, biztosítva, hogy hazamehetünk. Január 2-án Sósúton, másnap Érden voltunk. Az éjszakát egy padláson töltöttük, az örök többször belőttek, hogy csend legyen. Január 5-én Ercsibe érkezünk. Egy fogoly kilépett a sorból, hogy egy kis vizet merítsen az árokból, ám az őt rálőtt, és a fogoly ott maradt holtan.

Sok német és magyar katona, valamint civil teteme feküdt az utak mentén, senki nem törődött velük. Január 7-én Adonyba értünk, itt egy vizes, piszkos istállóban éjszakáztunk. Január 8-án Dunapentele és Dunaföldvár következett. Itt árut raktunk ki egy hajóból, egy szárazhagymás zsákot szétszaggatunk, s a tartalmát elfogyasztottuk. Január 10-én Cecébe értünk, megnyírtak, megmóztok, elvették a karórákat, a borotva-felszerelést, a pénzt, az értékeket, csak egy váltás fehérneműt hagytak, akinek több volt, másnak adták. Egy napig pihentünk, megmosakodhattunk, kimosztuk a fehérneműt, az orosz és a magyar tiszték megvizsgálták.

Másnap Bajára érkezünk, ahol újra egy napot pihentünk. Utána hajszoltak tovább, mikor kaptunk valami ételt, mikor nem, még vizet sem ihattunk kedvünkre. Volt olyan éjszakánk, amikor egy udvarban vagy templomkertben állva töltöttük az éjszakát. Január 21-én éjszaka érkezünk Temesvárra.

Itt az Aradi úton volt a legnagyobb elosztóláger, naponta érkeztek és indultak embercsoportok, így is mindig több ezer fogoly szenvedett ártatlanul. Minket bezavartak a barakkokba, hogy ott töltsük az éjszakát. Reggel mindenkit kitereltek a felelősök, és popiát, vagyis ötös sorban elvontunk a vezetőség előtt. Egy emelvényen ültek, s míg a foglyokból alakított zenekar indulókat muzsikált, ők állították össze naponta a névsort. Utána meztelen felsőtesttel el kellett masírozni az orvosi és az egészségügyi személyek előtt, akik kék krétával a mellre római I-es, II-es, III-as számot és D betűt írtak. Az I-II-eseket bevagonírozták az oroszországi fogolytáborok felé, a III-asokat belső munkára osztották be, a D-s (disztrófia) vagy OK-sok orvosi kezelés alatt lévő betegnek számítottak. A barakkokban háromemeletes priccsek voltak, behintve szalmával. Ám a szalma tele volt tetűvel, csípésükkel kiütéses tífuszt okoztak. Olyan sok volt a tetű, hogy mozogtak tőlük a szalmaszálak. A szalmát kihordtuk, és meggyújtottuk, a tetvek csak úgy pattogtak a tűzben. Az üres deszkákat bemeszeltük, ez volt a fertőtlenítés.

Mindjárt az első napokban összekevertem két rendes fiúval: Horváth Istvánnal Szilágycsehről és Rác Lajossal Kolozsvárról. Hármunkat beválasztott a lágerparancsnok-helyettes, Schwarcz Márton a konyhai és fertőtlenítési munkára, nagyon meg volt elégedve velünk, bárhová hívták a „triót”. Természetesen ezzel kissé jobb ellátásunk lett. Érkezésünkkor megmóztok, már előbb a nadrág szegélyébe varrtam a jegygyűrűmet, így megmaradt. De észrevettek egy iratmappát, amelybe az őskeresztyén irataim³ voltak, azokat elszedték, és összetépték, mondván, hogy erre nem lesz többé szükség. Naponta kaptunk egy-egy csipetnyi dohányt és cukrot. Sosem dohányoztam, ezért a dohányomat odaadtam cukorért, kenyérért.

Eleinte a priccsen idegen emberek mellett feküdtem. Volt eset, amikor reggel mind a jobb, mind a bal oldali fogoly halott volt. Nem vigyáztak magukra, megették a piszkos havat a szomszomság és az éhség miatt. Reggel kivittük őket a láger sarkába, ahol egy nagy gödör volt ásva, bedobtuk őket egymásra, leöntöttük mésszel, rájuk egy másik sort kezdtünk. Soha senki nem kérdezte, kicsoda, hová való lehet, a családja pedig várta vissza.

Látva, milyen jól egyezünk mi hárman, megkeresett még két fiú:

Krakovszki Jenő Marosvásárhelyről és László István Kolozsvárról. Este-éjjel egymás mellett feküdtünk a priccsen, amivel lehetett, segítettük egymást. A családjainkról beszélgettünk, énekelgettünk, mást nem zavartunk.

Egyszer, februárban kinn voltunk a városban élelmiszerért Schwarczcal és egy őrrrel. Én erre előre készültem, egy könyvből kitéptem egy tiszta lapot, s írtam a feleségemnek. Persze, megírtam a címet is. A levélkét átadtam egy járókelőnek, megkérve, hogy postázza. Megígérte, hogy továbbítja. A feleségem meg is kapta a levélkét, mint később megtudtam.

1945. május 9-én véget ért a háború. Mindenki örvendett, hogy hazamegyünk. Bevagoníroztak, de az irány nem hazafelé tartott, hanem Ukrajnába, Vinnyicjára. Rosszul éreztem magamat, úgyhogy Focşani-ban önkívületi állapotban beszállítottak az OK-lágerbe. Ott egy Fási János nevű somkeréki fogoly vett gondozásba. Amikor kissé jobban lettem, megkérdezte: „Maga nem Levey? Én ismerem az édesapját, adtam magának egy-egy kis vizet, kenyeret”. Különben senki nem törődött a betegekkel. Nagyon sok bajom volt, kiütéses tífusz, influenza, vérhas stb., lefogytam ötven kilóra. Mikor látták, hogy a helyzetem nem javul, július 12-én útlevelet⁴ kaptam haza. Désig vonattal jöttem, onnan gyalog, 18-án érkeztem haza. Feleségem, Zsóka, megkapta a levélkémet, elment Temesvárra, de akkor már üres volt a láger, hisz minket továbbvittek.

Évekig jártam az orvosokat, a családom és Isten segítségével lassan helyreállt az egészségem. Mint statisztikus közgazdász dolgoztam, 1979-ben mentem nyugdíjba. Azóta élem a nyugdíjas életet, most 94 éves múltam.

Ez csak egy kis része annak, amit átéltem. Feleségem, szüleim, testvéreim időközben mind örökre eltávoztak. A Jóisten adjon békés nyugodalmat mindnyájuknak, a hátramaradottaknak pedig megértést és belenyugvást az életbe.

Jegyzetek

1 Az 1940. augusztus 30-i, második bécsi döntés nyomán a magyar csapatok szeptember 5-én lépték át a trianoni határt, és szeptember 8-án érték el Besztercét.

2 A B-24 Liberator a második világháborúban alkalmazott amerikai hadászati nehézbombázó repülőgép volt.

3 Személyes irataim.

4 Értelemszerűen: menetlevelet, úti okmányt.

Szász Rozália

Gyönyörű sors

Nagy Elek Miklós portréja

Nagy Elek Miklóshoz sajtóságos kapcsolat fűz, ugyanis máig sem találkoztunk személyesen, mégis barátoknak tekintjük egymást. Évekkel ezelőtt, az interneten ismerkedtem meg alkotásaival, amelyeket neve kezdőbetűivel, NEM-ként szignál, és amelyek annyira magukkal ragadtak, hogy egyik könyvem borítójának is ezekből választottam grafikát. Azóta már szinte naponta beszélgetünk a neten, megismertem élettörténetét, sokoldalú egyéniségét, kemény életfilozófiáját, amelyek arra készítetnek, hogy bemutassam őt másoknak is. Szerencsés helyzetben vagyok, mert kérdéseimre úgy válaszol, akár egy irodalmár, ezért csekély beavatkozással hagyom, hogy az olvasókat is magával sodorja színes elbeszélése. Így vall magáról:

„1944. november 29-én születtem Marosvásárhelyen. Apai ágon székelyabodi lófő székelyek voltak az őseim, anyai ágon polgári, sőt nemesi

családból származom, Bolyai János feleségének, Orbán Rózának családjából. Apámat taníttatták a szülei, aminek következtében nagy műveltségre tett szert, öt nyelven beszélt, a Kolozsvári Építészeti Egyetemen tanult, és a szó legjobb értelmében, igazi úriember volt. Amikor, tartalékos tisztként behívták a frontra, nem volt nehéz azonnal feleséget találnia, és a szokásnak megfelelően, regényes módon, három nap alatt megnősülnie, minek eredményeként, háborús terméként, én is rövidesen megszülettem.

Bár hadirokkantként, fél lábbal, apám, szerencsére hazajött a háborúból, és jegyzőként kezdett el dolgozni. De ez nem sokáig tartott, mert osztályidegenként kitelepítettek bennünket, és Székelykeresztúrra költöztünk, kényszerlakhelyre. Illetve csak anyám lakott ott, mert apám Nyárádtőn, segédjegyzőként dolgozott, én pedig

...osztályidegenként
kitelepítettek bennünket,
és Székelykeresztúrra
költöztünk,
kényszerlakhelyre.

Az írást Nagy Elek Miklós munkáival illusztráltuk

a vásárhelyi nagynénémhez kerültem pesztrálás alá. Anyám rideg természetű asszony volt, senki sem tudott eligazodni rajta, ezért szívesen bízott szerető nagynéném gondjaira. Anyám szeretetének és látászögének sugarából aztán végképp ki is estem, amikor hároméves koromban, egy súlyos betegség folytán, orvosi tévedésből, gyógyszer-túladagolás miatt, maradandó hallás- és látáskárosodást szenvedtem, és mint kiderült, örökre fogyatékosná váltam. Ezen túl, anyám csakis a sors csapásaként tekintett rám, és akként is kezelte. Szerencsémre, ekkor már tudtam beszélni, ezért nem lettem néma, de azon túl éppen csak léteztem, ahogyan tudtam.

*...visszajöttünk
Vásárhelyre, és
én itt folytattam
a szélmalomharcot a Párt
embereivel, kegyetlen,
korrupt főnökeimmel...*

Mivel akkoriban csak Kolozsváron volt fogyatékosok iskolája, engem itthon rendes iskolába adtak, hogy legalább írni-olvasni megtanuljak valahogy, aztán lesz, ami lesz. Hát nehezen ment a dolog, mert a táblát az első padból sem láttam, a tanítókat sehogy sem hallottam. Ezek mellett, a szokásos bánásmódban részesültem, azaz tanuló társaim gyakran kicsúfoltak, és amikor csak teheték, jól elagyabugyáltak. És mivel ilyenkor a szemüvegem is

mindig eltört – amiért anyám még külön megvert –, magam kezdtem javítani, ragasztgatni, s ezzel kezdődött tulajdonképpen a kezűgyességem sajátos fejlesztése, amit művészi pályám kezdetének tekinthetek. Mivel a körülöttem lévő világból nem sokat értettem, s mindinkább magamba fordultam, már ekkor elkezdtem rajzolni, amivel minden időmet kitöltöttem. Gimnazista koromban már felfigyeltek rám a tanáraim is, és Ipó László festőművész el is jött a szüleimhez, hogy rábeszélje őket, adjanak engem a Művészeti Iskolába, Vásárhelyre. Anyám természetesen hallani sem akart róla, sőt, azon túl mindig megvert, ha rajzolni látott, majd később, saját elhatározása szerint, az udvarhelyi, faipari szakiskolába íratott. Apám, szelíd, jó ember lévén, a békességért mindenbe beleegyezett. Egy rendkívüli szigorúságú, embertelen bentlakásos iskolába kerültem, ahol még a lustra-bot volt divatban, de mindent elviseltem, és a szakmát pontosan megtanultam. Az iskolától, a bántáson kívül más egyebet alig kaptam, mert tanáraim csak a lecsúszott, sánta jegyző fiát látták bennem, kigúnyoltak, nem támogattak semmiben. Ennek ellenére, látva, milyen jól faragok, Orbán János szobrász, aki osztályfőnököm volt, szekustiszt létére is értékelte kezűgyességemet, és néha ellátott egy-egy kis technikai tanáccsal is. Hát én ennek is örültem.

A szakiskola elvégzése után ismét felmerült, hogy talán mégis a vásárhelyi művészeti líceumban kellené folytatnom a tanulmányaimat, de

anyám hajthatatlan volt, s még szerencsésnek mondhattam magam, hogy el tudtam helyezkedni a vásárhelyi ILEAR bútorgyárba dolgozni. De később beiratkoztam az esti iskolába, és végül mégis leérettségiztem. Ám ekkor hirtelen meghalt apám, én meg tényleg magamra maradtam, hiszen anyámnak ott volt a húgom, további gondnak. A gyárban, látva, hogy erre alkalmas vagyok, magasabb beosztást kaptam, de ezzel csak nehezebb lett az életem. Igyekeztem is elfelejteni a rajzolást, amikor időm volt, inkább faragtam, abban éltem ki magam. Ipó Laci bácsi azonban nem felejtett el, szólt rólam Pittner Olivér festőművésznek, aki elvitt a Kulturpalotában működő Népfőiskolába, és bemutatott az ottani tanároknak. Ők voltak az elsők, akik határozottan állították, hogy mégiscsak főiskolán lenne a helyem. Volt egy bárónő keresztanyám, Dékány Mária, aki rávette anyámat, hogy engedjen el vele Kolozsvárra, felvételizni. Harmadiknak vettem fel a festészet-grafika szakra, mindketőnk nagy öröme. Ennek ellenére néhány nap múlva, amikor még haza sem utaztunk, értesítettek, hogy az irataimat semmisnek nyilvánították, és közölték, hogy nem járhatok egyetemre. Származásom és apám katonai múltja miatt, ismét osztályidegen lettem. Veress Pál, a főiskola neves tanára eljött a szállásunkra, és vigasztalt, hogy ne búsuljak, mert amatőrként is érvényesülhetek, és azt tanácsolta, hogy ahogy tudom, úgy képezem magam. Keresztanyám is számkivetett volt, ennek ellenére nem sajnálta drága pénzen

Nagy Elek Miklós

meghozatni nekem a Barcsay-féle Anatómiát, Pestről, hogy majd abból gyakoroljak, én pedig, keserű szívvel, ismét elfoglaltam helyem a munka mezején, most már a gyár keresztúri részlegén. Dolgoztam és rajzoltam tovább.

Nemsokára megismertem a feleségemet, aki orvosi laboráns volt, összeházasodtunk, és rövidesen két kislányunk született. Bár szelíd lelkű feleségemnek semmi érzéke nem volt a képzőművészethez, és nem is értékelte ez irányú törekvéseimet, én mégis, lankadatlan rajzoltam, festettem, faragtam. Molnár István, a keresztúri múzeum igazgatója, látva munkáimat, egy kisebb kiállítást is rendezett nekem, de ennél többre nem vihett. Miután sikerült megvennünk egy kis lakást, visszajöttünk Vásárhelyre, és én itt folytattam a szívalomharcot a Párt embereivel, kegyetlen, korrupt főnökeimmel, akik mindent elkövettek, csak hogy átverjenek, becsapjanak, kigúnyoljanak és megalázzanak, főként azért, mert nem voltam párttag, és rokkant ember létemre, még saját akaratom is volt. Vigasztalhattam a lelkem a rajzolással, és főleg a miniatűr faragványokkal, amelyeket különféle csontokra, szarura, gyümölcsmagvakra véstem, kezdetleges, magam készített eszközeimmel, s az óriási nagytóval, amely a látásomat segítette. De csináltam, és egyre többet. Az, ami más szemében csak hóbortnak látszott, számomra éltető elemmé vált. A családom továbbra sem értékelte törekvéseimet, szakmai berkekbe sem fogadtak be, a munkáimat eladni sem tudtam, mert nem volt hozzá nevem, csak ajándékba adtam mindenkinek, egy-egy kis szívességért.

Így hát továbbra sem jutottam előbbre. Részt vettem néhány kisebb kiállításon, de az ítések, általában ordítva küldték a francba a hozzám hasonló amatőröket, és a város túl sznob volt ahhoz, hogy észrevegyen. El is ment ezektől minden kedvem, nem nyomultam sehova, csak dolgoztam tovább. Elégtelt jelentett számomra, hogy Hunyadi László szobrász megtisztelt figyelmével, és többször is találkozhattam vele a műtermében. Bálint Zsigmond fotóművész és felesége Kákonyi Csilla lefényképezték munkáimat, amelyek közül néhányat bemutathattam egy-egy közös kiállításon. Ezen kívül más méltatásban nem részesültem.

*Járom a természetet,
festek, rajzolok,
éjszakákon át faragok,
senki sem számoltat,
hogy miért veszek
a csekély nyugdíjamból
drága festéket, ecsetet.*

Ezelőtt tizenkilenc évvel, hirtelen meghalt a feleségem. A lányaim is férjhez mentek, és külföldre költöztek. Nyugdíjas koromra – amit mindig is azért vártam, hogy majd legtermékenyebb éveim lesznek – hirtelen kihúzták a talajt a lábam alól, magamra maradtam. Most már valóban csak a művészet maradt nekem. Járom a természetet, festek, rajzolok, éjszakákon át faragok, senki sem számoltat, hogy miért égetem a villanyt, miért veszek a csekély nyugdíjamból drága festéket, ecsetet. Ilyen gondjaim

nincsenek. De mások természetesen vannak. A művészember fokozottan érzékeny, egészen más dolgok bántják, mint általában másokat. A ceruza és ecset azonban sok mindent gyógyít. Amikor tehetem, elmegyek Keresztúrra, a rokonokhoz, ismerősökhöz, festem a Küküllőt, ifjúkorom tájait, ami számomra kimeríthetetlen. Éjjel, csontba, fába, kis szilva és barackmagokba vésem őseim arcát s a székelylek történelmét. Az alig látó, alig halló gyerekből, mára egy közönséges, fülhallgatós, vastag szemüveges bácsi lettem. Végre, ebben az életkorban, már ez nem feltűnő, besorolhatom magam a rendes emberek közé. Az ajtóm és a szívem mindig nyitva. Bejöhet, aki akar. Panaszkodni nem szoktam senkinek. Mondom, NEM szoktam. A munkáimat illetően már végre rendelkeztem, mindent a székelylek keresztúri múzeumra hagyok. A ceruzát és az ecsetet, utolsó pontig, a kezemből ki nem engedem.”

Miért is tagadnám, hogy ezeknél a szavaknál a torkom erősen összeszorul, és valami nagyon szúrja a szememet... Gyakran elnézegetem a munkáit. És mindig bele akadok a „NEM” aláírásba, nevének kezdőbetűibe, melyről úgy érzem, hogy miként minden, ez sem véletlen, mert valóban, ezennel „nomen est omen”. Ez a nagybetűs NEM kifejezi mindazt, amit ezek az alkotások magukban hordoznak. Üzenete van. Mert hogyan is tudott volna élni, és küszködni nap mint nap ez az ember, ha nem ez a szó határozza meg egész magatartását?! Mert ő egyszerűen sohasem adta fel a harcot, soha NEM adta meg magát az élet megpróbáltatásainak, annak, hogy mindenki rá akarta erőszakolni, hogy ne az legyen, mint akinek született. Mindig tudott NEM-et mondani arra, ami le akarta győzni benne a jót. Csak így tudott embernek maradni az embertelenségben, ellenállni minden erőnek, ami eltiporni akarta benne a nagyságot. Mint mondja, ő sohasem kapott az élettől semmi jót. Hát nemigen. De kapott egy Salamon Ernő-féle gyönyörű sorsot, amelynél szebbet már nem lehet. Mert ugyan mi lehet értékeesebb, magasztosabb és fennköltebb annál, mint amikor az örökös kifosztott, maga körül csak rosszat tapasztal, ennek ellenére ő mégis csupa jót és szépet ad a világnak?! Mert – miként a költő mondja – „a lemosolygott, megalázott hit az erős”. Szívemből kívánom ennek az Embernek, hogy hátralevő életében is, töretlen hittel tudjon e szerint élni és alkotni!

